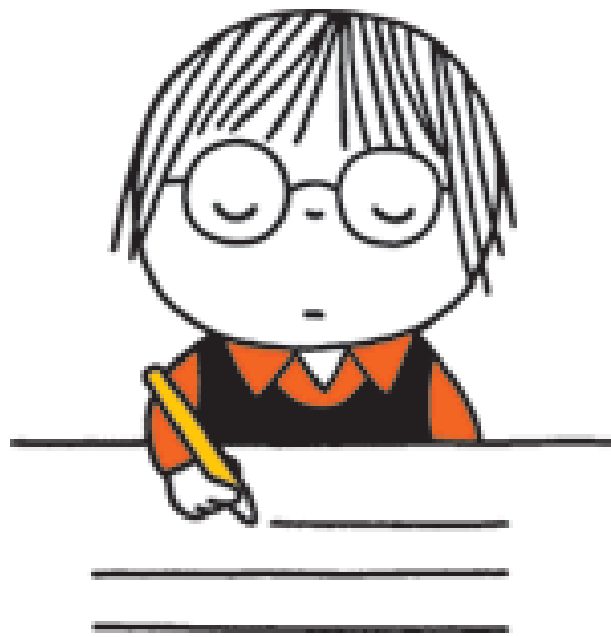

De schrijfontwikkeling van kleuters

Melanie Franken

Studentnummer: 2135350

Opleiding Remedial Teacher

Fontys Nijmegen

Mei 2010

Begeleider: Ernie Drissen

De schrijfontwikkeling van kleuters

*Met mijn kleine
fijne handjes
kom ik ook in jouw wereld zien.
Ik wil rekken, strekken,
plooien, draaien, graaien
met alle vingers tien.
Laat me sukkelen en proberen
geef me wat tijd
dat ik kan leren
scheuren, kleuren
tekenen, schrijven..*

Samenvatting

Een onderzoek naar de schrijfontwikkeling van kleuters

Meestal verloopt de motorische ontwikkeling volgens een vaste lijn en ondervindt een kleuter geen problemen bij het tekenen en schrijven. Ik zie als leerkracht in de onderbouw de motorische problemen bij het voorbereidend schrijven echter toenemen. Kleuters ondervinden steeds vaker problemen bij het juist hanteren van teken- en schrijfmaterialen, het ontwikkelen van een rijpe pengreep en het soepel tekenen, kleuren en/ of voorbereidend schrijven

Als leerkracht in groep1/ 2 zie je verschillende problemen voorbijkomen. De meeste problemen kun je als leerkracht zonder extra hulp van buitenaf, voor het kind zelf oplossen. Maar vaak blijf je tegen het feit aanlopen dat je als leerkracht weinig kan betekenen voor een kind met schrijf- motorische problemen, en dat je deze moet doorverwijzen naar een ceasar- en/of fysiotherapeut.

Dit onderzoek gaat over hoe je kleuters ook verder in de klas kan helpen bij het ontwikkelen van hun schrijfmotoriek. Over hoe je het schrijfprobleem kunt signaleren en diagnosticeren en welke remediering je kunt toepassen, nadat je het motoriekprobleem hebt vastgesteld.

In dit onderzoek geef ik antwoord op de vraag *Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep?*

Om antwoord op deze vraag te krijgen heb ik gebruik gemaakt van een triangulatie waarbij ik onderzoek naar het kind zelf, naar de omgeving (school/ collega's) en naar mogelijke materialen en methodes heb gedaan.

Bij het onderzoek naar het schrijfprobleem bij het kind heb ik gebruik gemaakt van bestaande toetsen. Een opvallende uitkomst door deze toetsen was dat er nog twee andere kinderen een ernstig schrijfprobleem bleken te hebben.

Bij het onderzoek naar mogelijke oplossingen heb ik naast literatuurbronnen ook gebruik gemaakt van een team van 'experts', namelijk een viertal therapeuten die werken met kinderen met een schrijfprobleem. Bij een van de therapeuten heb ik een ochtend meegelopen als een soort van stage. Hierbij heb ik veel geleerd, met name dat het belangrijk is om niet alleen naar de schrijven te kijken, maar naar de gehele motoriek. Ik heb namelijk geleerd dat het schrijfprobleem kan voortkomen uit een

ander motorisch probleem, bijvoorbeeld doordat een kind het kruipen of tijgeren heeft overgeslagen, waardoor bepaalde essentiële spieren onvoldoende zijn ontwikkeld. In het onderzoek komt verder naar voren dat het aanbieden van materiaal samenhangt met de schrijfontwikkeling en dat ik daar als leerkracht verantwoordelijk voor ben.

In dit onderzoek kun je verder lezen dat er veel visies zijn omtrent het inzetten van materialen en methodes. En geen enkele zal de juiste zijn als er niet vanuit het kind wordt gewerkt. Ieder kind is anders en doorloopt dus een eigen ontwikkeling met specifieke voorkeuren. Belangrijk is wel dat je als leerkracht de ontwikkeling van de motoriek zowel grof als fijn bevordert.

Dit alles heeft geleid tot een voor zover mogelijk compleet antwoord op de onderzoeksvraag en vooral tot heel veel schrijfplezier.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	3
Inhoudsopgave	6
Inleiding	6
1. Theoretische onderbouwing	9
1.1 Motoriek.....	9
1.2 Schrijfontwikkeling	11
1.3 Schrijven	11
1.4 Schrijfvoorwaarden	13
2. Onderzoeksmethodologie.....	18
2.1 Schrijfprobleem	18
2.2 Aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school	20
2.3 Mogelijke oplossingsvormen.....	20
3. Data analyse en resultaten.....	22
3.1 Schrijfprobleem	22
3.1.1 Toets tekenen groep 2.....	22
3.1.2 Schrijfrijsheidstoets.....	23
3.1.3 KOEK.....	24
3.1.4 Observatielijsten.....	24
3.1.5 Diagnostisch gesprek.....	25
3.2 Aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school	25
3.3 Mogelijke oplossingsvormen.....	26
4. Conclusies	31
4.1 Schrijfprobleem	31
4.2 Aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school	33
4.3 Mogelijke oplossingsvormen.....	35
5. Discussie en aanbevelingen.....	38
6. Evaluatie Onderzoek.....	42
Nawoord.....	47
Dankwoord.....	48
Literatuurlijst	49
Bijlagen.....	50

Inleiding

“Jip¹ is afgelopen schooljaar als een oudste kleuter bij mij in de groep gekomen. Jip is een dat jongetje op alle andere vakgebieden (ordenen, taal) voldoende beheersing laat zien. Op het vakgebied van voorbereidend schrijven en in het bijzonder het beheersen van een goede pengreep, laat hij echter een grote achterstand zien. Het valt ook op dat hij moeite heeft met het goed hanteren van teken- en schrijfmateriaal en een zwakke schrijfhouding heeft. “

Schrijfontwikkeling is een van de fundamentele vaardigheden, waarbij een leerkracht kan bijdragen aan de ontwikkeling van het kind. Mijn grootste affiniteit ligt bij het werken met kinderen die op een of andere manier problemen ondervinden in het dagelijks leren. Daarom ben ik in 2008 na mijn opleiding en aantal jaren werkervaring, de opleiding tot remedial teacher gaan volgen. In de afgelopen jaren heb ik verschillende na- en bijscholingen gedaan o.a. op het gebied van de schrijfproblemen, omdat dit mij interesseerde. Steeds opnieuw leerde ik nieuwe oefeningen ter verbetering van de motoriek, waardoor ook het schrijven beter zou gaan. Vooruitgang werd er zeker gemaakt, maar toch bleven er vragen bestaan over de oorsprong van het probleem vooral bij gevallen zoals Jip. Ik ben leerkracht in groep 1/ 2, dit doe ik nu voor het vijfde jaar en in die jaren zie je verschillende problemen voorbijkomen. De meeste problemen kun je als leerkracht met extra hulp voor het kind zelf oplossen. Ik bleef echter tegen het feit aanlopen dat ik als leerkracht weinig kon betekenen voor de kinderen met schrijf- motorische problemen, deze verwees ik vaak door naar een caesar- en/of fysiotherapeut. Mijn wens was dan ook dat ik deze kinderen verder in de klas kan helpen, bij het ontwikkelen van hun schrijfmotoriek. Daarbij ben ik me natuurlijk bewust dat ik niet alle kinderen volledig kan helpen, maar wel verder kan ondersteunen.

Voor een betere begeleiding bij het leren van schrijven is het belangrijk de oorzaak van het schrijfprobleem van te voren goed in kaart te brengen.

¹ De naam van de leerling is fictief om de privacy te beschermen

De centrale vraag in dit onderzoek is: *Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel de driepuntsgreep?*

Deze vraag wordt onderzocht door onderzoek te doen bij kinderen met schrijfproblemen door ze te testen op motorische vaardigheid en schrijfhouding. De hypothese is dat er een verband bestaat tussen schrijfvaardigheid en aanbieden van verschillende soorten oefeningen en materiaal.

Inclusief onderwijs is de meest vergaande vorm van passend onderwijs. Kinderen met een beperking binnen het reguliere onderwijs. De school past zich aan, aan de leerling en zijn mogelijkheden. Iets waar een remedial teacher in toenemende mate mee te maken krijgt omdat er steeds meer kinderen met een lichamelijke beperking (en een indicatie cluster 3) onder schooltijd extra ondersteuning moeten krijgen.

Met mijn onderzoek wil ik bijdragen aan het inzicht in de voorwaarden die nodig zijn om te leren schrijven. Kinderen met een beperking hebben vaak een niet goed ontwikkelde motoriek, waardoor ook de schrijfmotoriek anders of beperkt wordt ervaren.

Inzicht in deze problematiek en extra oefening hiervoor zijn belangrijk.

In hoofdstuk 1 wordt dieper ingegaan op de theoretische aspecten van de hoofdvraag. De begrippen motoriek, schrijfontwikkeling en schrijfvaardigheid worden uitgelegd, zodat duidelijk wordt hoe deze begrippen in dit onderzoek gezien worden. De deelvraag *'Hoe verloopt de schrijfontwikkeling van een kind doorgaans?'* staat hierbij centraal.

Hierna wordt in hoofdstuk 2 de methode van onderzoek besproken, waarbij ingegaan wordt op de vorm van het onderzoek en op de daadwerkelijke aanpak. De keuzes van de soort onderzoeken worden onderbouwd, vanuit de hoofdvraag *'Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel de driepuntsgreep?'*

Hoofdstuk 3 behandelt de resultaten van het onderzoek. *'Wat heeft Jip nodig om tot een goede pengreep te komen en hoe draag ik daarin bij?'*

De deelvragen *‘Wat vinden de collega’s van de onderbouw (groep 1 t/m 3), middenbouw (4,5) en bovenbouw (6 t/m 8) een goede pengreep en hoe bevorderen zij deze?’* wordt hierin verder uitgewerkt. En de deelvraag *‘Welke materialen/methodes kunnen gebruikt worden om de schrijfontwikkeling te bevorderen?’*

In hoofdstuk 4 worden enkele conclusies getrokken, waarbij de terugkoppeling met de theorie en resultaten in verhouding tot de onderzoeksvragen. Daarnaast geef ik antwoord op de deelvraag *‘Welke materialen/methodes kunnen gebruikt worden om de schrijfontwikkeling te bevorderen?’*

In hoofdstuk 5 geef ik aan welke plus- en relativeringspunten ik kan opmerken als ik kijk naar mijn hele afstudeerwerkstukonderneming en geef ik aanbevelingen ter verbetering van een rijpe greep en schrijfontwikkeling .

Tenslotte wordt in hoofdstuk 6 het onderzoeksproces geëvalueerd, waarbij de aanleiding van het onderzoek, hoe ik er nu in sta en hoe ik verder ga met de gegevens die uit het onderzoek zijn voortgekomen.

Hoofdstuk 1 Theoretische onderbouwing

Inleiding

Om te kunnen schrijven zijn een aantal factoren van belang.² Deze zullen in het volgende hoofdstuk worden uitgewerkt, hierbij gaan we in op de motoriek en dan vooral de fijne motoriek, en het schrijven zelf. De deelvraag 'Hoe verloopt de schrijfontwikkeling van een kind doorgaans?' staat hierbij centraal.

1.1 Motoriek

*Motoriek is het vermogen tot bewegend handelen. Het is een aspect van gedrag. We kunnen hierbij onderscheid maken tussen grote of grove motoriek (met het hele lichaam) en fijne motoriek (met vingers, hand en pols). Het schrijven valt onder de schrijfmotorische vaardigheden.*²

De motoriek van jonge kinderen is in ontwikkeling. Meestal rond de leeftijd van zeven jaar beheerst een kind voldoende basisvaardigheden, zoals hinkelen, huppelen, springen, klimmen en klauteren. Een kind heeft dan ook voldoende balans en coördinatie in zijn bewegen. Dit geldt eigenlijk ook voor de fijne motoriek. In de loop van de tijd krijgt een kind meer mogelijkheden om in zijn fijne motoriek te dissociëren (= het onafhankelijk van elkaar kunnen bewegen). De lateralisatie is voltooid en de voorkeurshand heeft voldoende oog-hand-coördinatie. Motorisch gezien heeft een kind rond de leeftijd van zeven jaar dus ook genoeg mogelijkheden om te kunnen schrijven.

Voordat het kind genoeg mogelijkheden heeft om te kunnen schrijven, gaat er een lange weg aan vooraf. Er zijn een aantal stelregels en basisvoorwaarden waaraan een kind moet voldoen voor een goede motorische ontwikkeling.

Motoriek ontwikkelt zich grotendeels langs motorische ontwikkelingslijnen en kan in een aantal fasen volgens Mesker³ ingedeeld worden:

² Van Engen, 2000

³ schrijven als oefenvak, 2000

- slurffase; deze kenmerkt zich door slurfbewegingen. Deze vinden plaats op basis van spanning en ontspanning, bijvoorbeeld als de ene hand een vuist maakt, spreiden de vingers van de andere hand zich. Slurfmotoriek blokkeert de ontwikkeling van de fijne motoriek, meestal is dit tot het vierde jaar van kinderen.
- Symmetrische fase (4-6 jaar); kenmerkt zich door het symmetrisch meebewegen van de tegenovergestelde lichaamszijde in spiegelbeeld. Strekt het kind bijvoorbeeld met rechts zijn vingers, dan strekt het ook met links zijn vingers. Te weinig oefening in de symmetrische fase betekent vaak vertraging in de volgende fase.
- Lateralisatiefase (vanaf 7 jaar); het woord lateralisatie verwijst naar de functionele verschillen tussen beide hersenhelften. Bij het schrijven is het gewenst dat zich uit de symmetrische fase een duidelijke voorkeurshand ontwikkelt.
- Dominantiefase (7 tot 8 jaar); dominantie houdt in dat het kind in staat is om onafhankelijke bewegingen te maken met één van beide handen. Van dominantie is sprake wanneer één hersenhelft overheerst. Dominantie is alleen mogelijk als de symmetrische en lateralisatiefase goed doorlopen zijn. Bij de meeste kinderen is de dominante hand al voor of op vijfjarige leeftijd aanwezig.

Je kunt je van hieruit afvragen in hoeverre het verstandig is om kinderen in groep drie direct te gaan leren schrijven, deze kinderen zijn meestal zes jaar en soms zelfs nog vijf jaar. Ik vind het belangrijk dat deze keuze weloverwogen wordt gemaakt, het is natuurlijk mogelijk om toch direct te starten met het schrijven. Er zal dan wel een goede basis moeten worden gelegd in groep 2 wat betreft schrijfmotorische patronen en de schrijf-zithouding.

1.2 Schrijfontwikkeling

In de schrijfontwikkeling van kleuters zijn de volgende fasen te onderscheiden:

Fase1:tekenen

In deze fase is er nog geen onderscheid tussen tekenen en schrijven.

Fase2: krabbelen

Woorden worden met krabbels weergegeven.

Fase 3: ketens letterachtige vormen of letters

Kinderen beseffen dat woorden worden weergegeven door reeksen abstracte tekens en dat die tekens bij elk woord in een andere volgorde staan.

Fase 4: het gebruiken van één of enkele letters voor het hele woord.

Ze gaan bij het schrijven zowel van links naar rechts als van rechts naar links.

Fase 5: invented spelling

Kinderen schrijven klanken zoals ze die horen. Ze gebruiken verschillende vormen van fonetisch schrift. De spontane spelling gaat geleidelijk in de richting van spellingconventies.⁴

Deze ontwikkeling is al bij de jongste kleuters te zien, zij zijn voornamelijk bezig met de eerste drie fases, vanaf begin/ halverwege groep 2 zijn de andere fases te zien. Kleuters kunnen hierin ook uitgedaagd worden door een brief te 'schrijven' aan bijvoorbeeld Sinterklaas. Maar ook tijdens het spel door boodschappenlijstjes te maken.

1.3 Schrijven

Schrijven is een uiterst complexe taak. Het stelt hoge eisen aan verschillende cognitieve, perceptuele en motorische functies. Eerst moet van de letter de juiste klank gehoord en de juiste vorm gezien worden, voordat deze kan worden geprogrammeerd en daardoor geautomatiseerd. Hierna wordt door een motorische activiteit het grafeem (een teken of lettervorm) geschreven.

Het schrijven vereist het kunnen ophalen uit het geheugen van de vorm van de gewenste letters en hun verbindingen. Om een dergelijk geheugenspoor te kunnen ontwikkelen, moet het kind vooraf in staat zijn letters naar voorbeeld te vormen. Het

⁴ Bus e.a., 1991

kind moet kunnen kopiëren, zodat het geometrische figuren kan natekenen. Het kind moet onderscheid kunnen maken in verschillende richtingen, weten waar het moet beginnen, de visuele informatie kunnen integreren en omzetten in een motorische handeling.⁵ In het boek van Peerlings “Mijn kind is onhandig “ worden de stadia van “zien, denken en doen “als leidraad gebruikt om uit te leggen hoe een kind tot schrijven komt .

De toegepaste leerpsychologische instructietechnieken zijn grotendeels gebaseerd op de leertheorieën van Pantina, Van Parreren en Gal'perin .⁶ Volgens deze theorieën is het leren schrijven een bewust proces met een groot leerrendement, waarbij zelfkritiek belangrijk is. In de onderwijspraktijk blijkt deze werkwijze inderdaad zeer succesvol.

Het schrijven is een proces dat kinderen moet worden aangeleerd. Dit vraagt de nodige tijd en inspanning. Belangrijk is wel dat kinderen vooraf al bezig zijn geweest met het tekenen, natekenen, maken van schrijfpatronen. Ook dit moet worden aangeleerd, dat wil zeggen kinderen moeten worden uitgedaagd en gestimuleerd door het aanbieden van verschillende soorten teken- en schrijfmaterialen, maar ook verschillend papiersoorten en schrijfpatronen. Het tekenen vraagt om datgene wat je ziet om te zetten in een symbool op papier, waarbij ook de indeling van het tekenpapier inzicht in de ruimte vraagt. Bij het maken van schrijfpatronen wordt zowel de motoriek geoefend als een beroep gedaan op het kopiëren van figuren.⁵

Wanneer we het schrijven bij kinderen observeren kunnen we niet voorbij gaan aan een aantal voorwaarden:⁷

⁵ Peerlings 2004

⁶ Van Engen, 2000

⁷ Keulen 2007

1.4 Schrijfvoorwaarden

De schrijfvoorwaarden kunnen uitgesplitst worden in specifieke schrijfvoorwaarden en algemene voorwaarden.

Specifieke voorwaarden

- De fijne motoriek

Besturing en vasthouden van het potlood vragen een goed ontwikkelde fijne motoriek (de pincetgreep).

- De oog- hand- coördinatie

De samenwerking tussen de ogen en de schrijfhand zorgt ervoor dat een kind zich grafisch en in de ruimte kan bewegen (tekenen, gooien, vangen, nadoen dansbewegingen)

- Kritische waarneming

Het kind moet vormen kritisch kunnen waarnemen om de kleine verschillen in lettervormen te herkennen en te kunnen schrijven

- Ruimtelijke oriëntatie

Een ontwikkeld richtingsgevoel is noodzakelijk. Het kind moet begrippen zoals omlaag, omhoog, naar links, naar rechts alleen met taal, dus zonder voorwerpen erbij kunnen begrijpen om de desbetreffende schrijfoopdrachten te kunnen uitvoeren.

- Visuele discriminatie

Het vermogen vormen van elkaar te onderscheiden speelt bij het lees- en schrijfproces een grote rol.

- Visuele geheugen

Het vermogen om lettervormen of schrijfpatronen te onthouden en vervolgens op- of na te schrijven.

- Grove motoriek

Voor de ontwikkeling van de schrijfmotoriek speelt een goed ontwikkelde grove motoriek een grote rol. Een oriëntatie vindt plaats vanuit het lichaamsbesef. De spierrijping voltrekt zich vanuit de schouder naar de vingertoppen.

- Ontwikkelde voorkeurshand

Het is belangrijk te weten met welke hand het kind begint te schrijven. De lateralisatie dient nagenoeg voltooid te zijn.

Algemene schrijfvoorwaarden

Deze schrijfvoorwaarden kunnen in groep 2 expliciet worden geoefend, er zijn veel liedjes en versjes te vinden om deze op een speelse manier te oefenen. Je kunt hierbij denken aan liedjes als 'één, twee, drie, vier, hoedje van papier.' en aan vingerspelletjes als 'naar bed, naar bed zei duimelot.' Kleuters vinden dit soort spelletjes fantastisch en leren direct een basis te leggen voor de eigen schrijf- en zithouding.

- Een goede schrijfhouding

Tijdens het schrijven mag het kind niet met de buik tegen de tafel leunen, de schouders niet opgetrokken houden. Het hoofd moet niet te dicht bij het schrijfpapier gehouden worden en mag niet gedraaid zijn. De schrijfarm mag niet te ver op of buiten de tafel liggen en de onderarm en de pols moeten op tafel liggen om voldoende klein tussen lijntjes te kunnen schrijven. De kinderen moeten dan de beweging uit de pols en de hand halen en niet uit de schouder.

- Een goede pengreep

De hand moet het potlood op een ontspannen manier vasthouden, duim en wijsvinger licht gebogen op het potlood en net boven het slijprandje, ondersteunt door het eerste kootje van de middelvinger.

Ofwel de driepuntsgreep: Dat is de greep waarbij de pen op de middelvinger rust, en de duim en wijsvinger alleen nog maar nodig zijn om:

- de pen op de middelvinger te houden
- de vereiste kleine bewegingen en bijstellingen uit te voeren.

De wijsvinger en de duim raken elkaar, afhankelijk van de dikte van de penschacht bijna of net. Ze staan dus tegenover elkaar.

De vereiste motoriek is 'distaal'. Dit houdt in: 'ver van de romp'. Hiermee wordt dus de hand-vingermotoriek bedoeld. Als de pen goed wordt vastgepakt, dan is er vrijwel geen druk nodig om de pen bij te kunnen sturen. Het is dan mogelijk om gedurende langere tijd te kunnen schrijven.

Hoewel gedacht wordt dat de dynamische driepuntsgreep de meest efficiënte en wenselijke greep is om te schrijven heeft onderzoek ⁸ niet uitgewezen dat schrijven met deze greep beter is dan schrijven met andere grepen. Grepen zijn op basis van ontwikkeling te verdelen in drie groepen:

- onrijpe grepen; houden de pen in de palm van de hand met een krachtgrep vast, denk aan de vuistgreep en de kwastgreep.
- overgangsgrepen; worden vooral gebruikt door kinderen die in hun ontwikkeling overgaan tot het vasthouden van een pen met een onrijpe naar een rijpe greep, denk aan statische driepuntsgreep of de statische vierpuntsgreep, de beweging komt voornamelijk vanuit de pols.
- rijpe grepen; deze worden gekenmerkt door strek en buigbewegingen vanuit de hand, waarbij de pols stabiel is. Voorbeelden zijn de laterale driepuntsgreep, zoals eerder beschreven, maar ook de laterale viervingergreep en de 'a la ronde'greep.

Welke greep gehanteerd wordt is nu vaak de keuze van de school, danwel de leerkracht. Echter kan een kind soms veel beter schrijven met een 'a la ronde' greep, dan met een laterale driepuntsgreep. Ik denk dat het belangrijker is om te kijken of de greep rijp is en of het schrijfproduct goed is, dan te kijken of het wel de laterale driepuntsgreep is.

- Een goede ligging van het papier

Bij rechtshellend schrift ligt het papier rechts hoger dan links. De hoek die het papier maakt met de lange zijde van het tafeltje is ongeveer 15 graden. Bij linkshandige kinderen kan zowel de schrijfrichting als de ligging van het papier variëren. De hand onder de schrijfregal met de papierligging rechts omlaag is aan te bevelen.

- Goed meubilair

Bij elke lichaamslengte is passend meubilair. De juiste zittinghoogte en tafelhoogte passend bij de lengte van het kind zijn uit een tabel af te lezen. Minimaal een maal per jaar controle of een kind aan het juiste schoolmeubilair zit is belangrijk.

⁸ Schneck, 1991 uit: KOEK

Uit onderzoek ⁹blijkt dat veel kinderen op een verkeerde stoel en aan een te hoge tafel zitten. Dit heeft invloed op de kwaliteit van het werk.

Deze voorwaarden zijn belangrijk voor een goed schrijfresultaat. Zij zorgen voor een stabiele uitgangshouding van het kind.

Een ander belangrijk aandachtspunt is het functioneren van het kind. Hoe is het kind bezig met het schrijven? Is het kind ontspannen? Geconcentreerd? Of juist bang iets fout te doen en heel krampachtig? Dit heeft uiteraard ook invloed op het schrijfproduct en moet in het onderzoek worden meegenomen.¹⁰

Het schrijven is voor sommige kinderen, misschien zelfs voor steeds meer kinderen¹¹, moeilijk. Een oorzaak hiervoor zou gezocht kunnen worden in het feit dat het kind onvoldoende mogelijkheden heeft om zich motorisch te ontwikkelen. Kinderen spelen steeds minder, bewegen minder. Ouders hebben minder tijd om samen met hun kind bezig te gaan met bewegen.

Daarnaast wordt in de literatuur steeds terugverwezen naar de basis, deze vormt de soepelheid bij alle motorische vaardigheden. Wanneer een kind hierbij stappen overslaat en/of niet beheerst kan dit later een mogelijke oorzaak zijn van de uitval.

Ik vind het van belang dat de leerkracht zorg draagt dat alle kinderen eenzelfde basis krijgen aangeboden, zodat het kind bij het aanvankelijk schrijfproces minder hinder zal ondervinden.

Wanneer het schrijfproces niet soepel verloopt, levert dit vaak frustratie en demotivatie bij het kind op want zijn werk is niet op tijd klaar. De hoeveelheid werk die klasgenootjes kunnen maken krijgt het kind niet af. Bovendien ziet zijn werk er veel minder mooi uit dan dat van andere kinderen.

⁹ Aardoom, 1987

¹⁰ In meerdere boeken over schrijven vinden we deze kindkenmerken

¹¹ Vanuit de observatie uit de beroepspraktijk

Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik voornamelijk de theoretische onderbouwing van de deelvraag *'Hoe verloopt de schrijfontwikkeling van een kind doorgaans?'* beschreven. In mijn onderzoek neem ik een aantal punten uit de theorie als uitgangspunten mee;

Er zijn een aantal stelregels en basisvoorwaarden waaraan een kind moet voldoen voor een goede motorische ontwikkeling, welke onder te verdelen zijn in algemene en specifieke voorwaarden. De motoriek ontwikkelt zich grotendeels langs motorische ontwikkelingslijnen en die ontwikkeling kan in een aantal fasen worden ingedeeld. De ontwikkeling verloopt doorgaans van hoofd naar stuit en van centraal naar perifeer (binnen naar buiten).

De schrijfbewegingen verlopen van totale bewegingspatronen (hele arm) naar meer geïsoleerde bewegingen (pols- en vingerbewegingen)

Schrijven is een proces dat kinderen moet worden aangeleerd. Dit vraagt de nodige tijd en inspanning, waarbij rekening moet worden gehouden met het ontwikkelingsproces. Dus van binnen naar buiten en van grof naar fijn. Maar ook naar welke rijpe greep is geschikt voor dit kind.

De theorie die in dit hoofdstuk is beschreven is de basis voor het verdere onderzoek dat in het volgende hoofdstuk zal worden beschreven.

Vanuit deze theorie heb ik de hoofdvraag aangepast naar *'Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep?'*

Hoofdstuk 2 Onderzoeksmethodologie

Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik uitleggen hoe mijn onderzoek is opgebouwd, hoe ik hiertoe gekomen ben en welke onderzoeksmethodieken ik heb gebruikt.

Het onderzoek bestaat een drietal onderdelen:

- * Onderzoek van het schrijfprobleem
- * Onderzoek naar de aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school
- * Onderzoek naar mogelijke oplossingsvormen

Deze zijn voortgekomen uit de hoofdvraag *‘Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep?’*

2.1 onderzoek van het schrijfprobleem

Voor het onderzoek van het schrijfprobleem heb ik gebruik gemaakt van een tweetal klassikale schrijfonderzoeken, onderzoek *tekenen op papier groep 2* ¹² en de *schrijfrijsheidstoets voor groep 2 en 3*. ¹³ De reden dat ik deze keuze heb gemaakt is dat ik van mening ben dat dit tweetal toetsen een compleet beeld geven over de groep en het aanvankelijk schrijfniveau. Naar aanleiding van de analyse zal er een niveaubepaling kunnen plaatsvinden binnen de groep, met zwakke, gemiddeld en sterk. De zwakke leerlingen hebben vaak meer aandacht nodig bij de ontwikkeling van motorische vaardigheden (afhankelijk van de leerling kan dit zowel fijn- als grofmotorisch zijn) en ruimtelijke oriëntatie.

Het onderzoek *tekenen groep 2* meet de beheersing van het aanvankelijk schrijven, de doelstelling daarbij is: het kind beheerst bewegingen die met potlood op papier gemaakt worden. Daarbij kan tegelijkertijd de potloodhouding en schrijf-zithouding worden geobserveerd, welke uitgebreider zijn beschreven in het vorige hoofdstuk onder *algemene schrijfvoorwaarden*.

¹² v. Engen, 2000

¹³ Stichting Schriftontwikkeling

De *schrijfbijheidstoets voor groep 2 en 3* toetst twee onderdelen die betrekking hebben op het voorbereidend schrijven: 1. Lettertraject en 2. Letterzone. Als de tweedimensionale ruimtelijke ontwikkeling (spatialiteit) van kinderen nog onvoldoende ontwikkeld is, ontstaat bij het aanleren van de letters verwarring over de vormgeving, de trajecten en de primaire en secundaire zones van de letters. Dit veroorzaakt onnodige spanning bij het kind en er ontstaan vanaf het begin verkeerd ingeslepen gewoontes, die goed schrijven belemmeren en doorgaans bijna niet meer te verhelpen zijn.

De toets *tekenen op papier groep 2* meet voornamelijk de schrijfvoorwaarden, terwijl de *schrijfbijheidstoets voor groep 2 en 3* vooral het schrijven zelf toetst.

Daarnaast heb ik een gericht schrijfonderzoek bij de betreffende leerling afgenomen, waarbij ik gebruik heb gemaakt van het KOEK- boek.¹⁴ De reden dat ik deze keuze heb gemaakt is dat ik de schrijfmotorische problemen van Jip op een zo objectief mogelijke manier in kaart wilde brengen en samen met het kind naar mogelijk oplossingen wil gaan zoeken.

Daarnaast ben ik van mening dat de afname van de KOEK een middel kan zijn dat binnen de school kan worden ingezet om een schrijfprobleem duidelijk in kaart te brengen.

Naast het klassikale onderzoek en individuele onderzoek heb ik gebruik gemaakt van eigen werk en werkprocessen van de leerling geobserveerd en geanalyseerd. Hierbij heb ik me in het bijzonder op de potloodgreep en schrijf-zithouding gericht. Hierbij heb ik gebruik gemaakt van bestaande observatielijsten, zoals toets: schrijfgedrag¹⁵ en de kijkwijzer: zithouding bij het schrijven. De reden hiervan is dat ik een zo objectief mogelijk beeld wilde vormen over de schrijf-zithouding.

Aansluitend aan het afnemen van de KOEK heb ik een kort diagnostisch gesprek afgenomen. Aangezien het belangrijk niet alleen oplossingsgericht te werken, maar

¹⁴ korte observatie egotherapie kleuters

¹⁵ schrijven met zorg

vooral kindgericht. Kinderen hebben vaak zelf al een oplossing en kunnen beter dan wie dan ook aangeven wat zij nodig hebben om verder te komen.

2.2 onderzoek naar de aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school

Voor het onderzoek naar de aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school heb ik gebruik gemaakt van een enquête. Hierin werd naar kennis en meningen gevraagd. Ik ben bij het maken van de enquête bewust omgegaan, met het feit dat ik persoonlijke dingen vraag en hiermee collega's in de verlegenheid kan brengen. Dit heb ik proberen te ondervangen door de collega's alleen de bouw te laten aangeven waar ze in werken, dus onderbouw(1-2), middenbouw(3-4-5) of bovenbouw (6 t/m 8). Daarnaast heb ik benadrukt dat de enquête anoniem zal worden verwerkt. Dit maakt het interpreteren van bijschriften soms wel weer lastig, omdat ik de desbetreffende leerkracht niet verder kan bevragen over het gegeven antwoord.

De vragen zijn voortgekomen uit de gelezen literatuur, welke in hoofdstuk 1 aan bod is gekomen. Daarnaast waren de deelvragen; *'Wat vinden de collega's van de onderbouw (groep 1 t/m 3), middenbouw (4,5) en bovenbouw (6 t/m 8) een goede pengreep en hoe bevorderen zij deze?'* En de vraag *'Wat heeft Jip nodig om tot een goede pengreep te komen hoe draag ik daarin bij?'* Een leidraad.

2.3 onderzoek naar mogelijke oplossingsvormen

Voor het onderzoek naar de oplossingsvormen heb ik een aantal vakmensen, zoals kinderfysiotherapeuten en ergotherapeuten benaderd met de vraag *Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel de driepuntsgreep?* Hierbij was het doel om informatie te verzamelen over wat ik als leerkracht kan doen, om een kind met een motorisch probleem verder te helpen bij het ontwikkelen van een goede pengreep. Ik heb ervoor gekozen om hierbij vier therapeuten te raadplegen. De keuze van deze therapeuten is in eerste instantie vanuit logisch oogpunt ontstaan:

- Van de eerste therapeut (kinderfysiotherapeut) hebben we een module gehad.
- De tweede (kinderfysiotherapeut) is woonachtig in dezelfde woonplaats.
- De derde (ceasartherapeut) is behandelend therapeut van een van de kinderen uit mijn klas.
- De vierde en laatste therapeut (ergotherapeut) leek mij een mooie aanvulling op de kinderfysiotherapeuten, aangezien de invalshoek van een ergotherapeut anders is dan van een kinderfysiotherapeut.

Daarnaast heb ik vanuit de adviezen en literatuur enkele keuzes tot het aanschaffen van materialen gemaakt, deze wil ik Jip laten uitproberen en op deze manier een selectie maken van materialen die zijn voorkeur hebben en ook voor andere kinderen goed kunnen werken ten behoeve van hun schrijfontwikkeling.

Samenvatting

In dit hoofdstuk heb je kunnen lezen op welke manier ik onderzoek ga doen om antwoord te vinden op mijn deelvragen welke zijn voortgekomen uit de hoofdvraag *‘Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep?’* Ik vond het belangrijk in de opzet van het onderzoek in eerste instantie vanuit de behoeften van het kind te werk te gaan. Deze heb ik daarom eerst verder onderzocht en van daaruit ben ik onderzoek gaan doen naar factoren uit de omgeving; school, materialen en mogelijke oefeningen.

In het volgende hoofdstuk zijn de resultaten die hieruit zijn gekomen beschreven en heb ik mijn bevindingen hierbij verder uitgewerkt.

Hoofdstuk 3 Data analyse en resultaten

Inleiding

Na alle theorie en voorbereidingen op het onderzoek uit de vorige hoofdstukken, kun je in dit hoofdstuk het resultaat lezen. Hierbij heb ik de keuze gemaakt om de statistische gegevens op te nemen in de bijlagen en de essentie van de resultaten te beschrijven. In dit hoofdstuk worden de deelvragen *‘Wat heeft Jip nodig om tot een goede pengreep te komen en hoe draag ik hierin bij?’*, *‘Wat vinden de collega’s van de onderbouw (groep 1 t/m 3), middenbouw (4 en 5) en bovenbouw (groep 6 t/m 8) een goede pengreep en hoe bevorderen zij deze?’* En de deelvraag *‘Welke materialen/ methodes kunnen gebruikt worden om de schrijfontwikkeling te bevorderen?’*

3.1 resultaten onderzoek van het schrijfprobleem

Het onderzoek naar het schrijfprobleem van Jip beslaat een viertal onderdelen, te weten; de toets tekenen groep 2, schrijfrijsheidstoets, KOEK, observatielijsten en diagnostisch gesprek. Deze zal ik per onderdeel in dit hoofdstuk uitwerken.

3.1.1 toets tekenen groep 2

De toets tekenen groep 2 (Bijlage 1) is klassikaal afgenomen, alle kinderen hebben hetzelfde schijfmateriaal gekregen, te noemen een zeskantig schrijfpotlood met stetro en zeskantige kleurpotloden zonder stetro of andere schrijfhulp.

Voor het afnemen van de toets heb ik de juiste schrijf-zithouding herhaald en gecorrigeerd waar nodig, dit doe ik door middel van een versje en een liedje.

Na het maken van de toets heb ik deze geanalyseerd met behulp van het observatieformulier en de formuleringen uit de BHK.¹⁶

Wanneer de leerling de opdracht niet goed had uitgevoerd heb ik met behulp van de formuleringen uit de BHK een invulling proberen te geven aan de gemaakte fout.

¹⁶ BHK; Beknopte beoordelingsmethode voor kinderhandschriften, 1987

Opvallend is dat veel leerlingen de tekening van de appel/peer en kersen niet voldoende inkleuren, mogelijke oorzaak kan het ontbreken van het juiste schrijf/kleurgereedschap zijn. Een andere oorzaak kan het tempo zijn. Daarnaast laat de analyse zien, dat vrijwel alle kinderen voldoen aan de opdrachten. En dat er slechts drie leerlingen uitvallen. Verrassend was het dat naast Jip nog een andere jongen was die een zeer ernstige uitval liet zien, die ik in eerste instantie niet verwacht had. Dat wil zeggen dat ik wel wist dat Dirk-Jan veel moeite had met zijn fijne motoriek, maar een uitval als deze had ik niet verwacht.

Ik heb van hieruit de keuze gemaakt om de drie leerlingen die de uitval lieten zien, allemaal verder te volgen.

Aangezien ik duidelijk wilde krijgen of de score van Jip het gevolg was van het gebruik van een schrijfhulp. Heb ik dezelfde toets een aantal weken later nogmaals afgenomen. Hierbij is nauwelijks verschil te ontdekken in de resultaten, wel was de pengreep duidelijk anders. Jip houdt zijn potlood zonder schrijfhulp met een viervingergreep vast. Daarnaast was de potlooddruk groter, dit was voornamelijk te zien bij het inkleuren van de appel, peer en kersen.(toetsonderdeel 1, Bijlage 1)

3.1.2 schrijfrijsheidstoets

De schrijfrijsheidstoets (Bijlage 2) is individueel afgenomen, alle kinderen hebben hetzelfde schijfmateriaal gekregen, te noemen een pelikan rollerpen. Ik heb deze keuze gemaakt, omdat de pendruk niet van toepassing was in deze oefening en om de schrijfrijsheid ging. Daarnaast vonden de kinderen het erg leuk om met een echte pen te schrijven. Deze pen corrigeert direct de pengreep, zodat deze geen belemmering is bij de opdrachten. Ik heb voor het afnemen van de toets, de juiste schrijf-zithouding herhaalt en gecorrigeerd waar nodig.

Na het maken van de toets heb ik deze geanalyseerd met behulp van het analyseformulier dat bij de toets hoort. De onderdelen kunnen voldoende of onvoldoende gemaakt zijn. En beperkt zich van de drie onderdelen tot slechts twee onderdelen die meetellen in de eindbeoordeling. Ik heb hier een nuance in aangebracht om zo een betere niveauverdeling te maken.

Opvallend is dat de drie leerlingen die op de vorige toets uitvielen, dit nu ook weer doen. Daarnaast is er weer een driedeling te maken, van sterke, middelmatige en zwakke leerlingen. Waaronder Jip, Tommie en Dirk-Jan, deze leerlingen zijn duidelijk nog niet schrijfrijs en hebben nog veel oefening nodig.

3.1.3 KOEK

De KOEK (Bijlage 3) wordt in een één op één -situatie afgenomen. Het is handig om vooraf alle benodigde materialen klaar te leggen en de literatuur die bij de scoreformulieren hoort te bestuderen. Er wordt namelijk veel gebruik gemaakt van vaktermen, die je als leerkracht niet dagelijks tegenkomt.

Het 'tekenboekje' ziet er aantrekkelijk uit en Jip vond het direct leuk dat hij dit met mij mocht gaan doen. Jip laat voornamelijk zien veel moeite met de uitgangshouding, pengreep, kleuren, knippen en manipulatie met één hand te hebben. Hij heeft een lage basisspierspanning waardoor taken als kleuren, knippen en manipuleren nog onvoldoende lukken. Jip gaf zelf aan dat hij het knippen lastig vindt. Daarnaast geeft hij aan dat hij het lastig vindt om kleine dingen op te pakken, bijvoorbeeld kraaltjes.

3.1.4 observatielijsten

Omdat ik tijdens observaties in de dagelijkse situatie Jip bijna altijd een verkeerde zithouding zag aannemen, ben ik me behulp van toets: schrijfgedrag¹⁷ en de kijkwijzer: zithouding bij het schrijven zijn schrijf-zithouding verder gaan observeren. In het algemeen valt het op dat Jip een slappe houding heeft, dit was ook te zien bij de afname van de KOEK. Deze heeft vanuit de KOEK gezien voornamelijk te maken met een te lage basisspierspanning en manifesteert zich bij de eerste observatielijsten (1 en 2 Bijlage 4) in het scheef zitten, niet met de billen tegen de rugleuning en de schouderlijn die niet evenwijdig loopt aan de tafelrand. Ik heb een aantal weken achtereenvolgende observaties met behulp van deze lijsten gedaan en

¹⁷ schrijven met zorg

tussendoor gewerkt aan de juiste uitgangshouding bij het zitten en schrijven. Dit heb ik klassikaal gedaan met speciale aandacht voor kinderen als Jip. Er is in de resultaten van de observatielijsten een duidelijke vooruitgang te zien, daarnaast zie ik een vooruitgang in het plezier waarmee Jip nu werkt aan een fijnmotorische taak en zijn de resultaten ook vooruitgegaan.

3.1.5 diagnostisch gesprek

Het diagnostisch gesprek is aansluitend gedaan aan de afname van de KOEK. De vragen die ik Jip heb gesteld gingen over de beleving van het maken van de KOEK, wat vond hij makkelijk en wat vond hij lastiger. Over de werkjes in de klas, die hij leuk vindt en wat minder leuk. En hoe komt het dat hij het ene werkje leuker vindt dan het andere? Waar gaat zijn voorkeur wat betreft materiaal naar uit? En wat zou hij graag willen leren, ofwel de wondervraag.

Jip gaf direct aan het lastig te vinden om kleine dingen op te pakken en hier iets mee te moeten doen. Bijvoorbeeld kleine snippers opplakken. Daarnaast gaf hij aan het kniponderdeel in de KOEK lastig te vinden, net als de manipulatie met één hand. Het knippen gaat beter als hij een schaar met kniphulp gebruikt en schrijven doet hij het liefste met een potlood met schrijfhulp, een pencil grip ¹⁸ heeft zijn voorkeur. Bij het kleuren hebben de stabilo woody kleurpotloden zijn voorkeur. Jip gaf in het gesprek bij de wondervraag aan dat hij het fijn zou vinden als het kleuren en tekenen beter zouden gaan en dat hij straks in groep 3 netjes kan schrijven.

3.2 resultaten onderzoek naar de aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school

De enquête is aan het hele team van OBS de Waayer uitgereikt, dit zijn ongeveer 34 personen. Ik heb 16 enquêtes(Bijlage 6) ingevuld terug gekregen. Dit is iets minder dan de helft, hierdoor heb ik helaas geen volledig beeld gekregen van de aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school. Er is wel een redelijke evenredige

¹⁸ www.grippers.nl

verdeling tussen onder-, midden- en bovenbouw. Waardoor wel een algemene aanname kan worden gemaakt. De uitslag van de enquête heb ik in een tabel verwerkt waarvan ik de kwantitatieve gegevens opgenomen in Bijlage 7. De vragen zijn hierbij opgedeeld in kennis- en meningsvragen. Vanuit het overzicht van alle uitkomsten (Bijlage 8) heb ik een kwalitatief resultaat gemaakt die in Bijlage 9 terug te vinden is. De opmerkingen die zijn gegeven staan schuin gedrukt.

Aangezien de kwalitatieve resultaten uit dit onderzoek erg uitgebreid zijn, heb ik de keuze gemaakt deze in het volgende hoofdstuk verder samen te vatten. De resultaten laten in elk geval een duidelijk verschil in meningen zien, daarnaast geeft het de behoefte aan verdieping rondom dit onderwerp aan.

3.3 resultaten onderzoek naar mogelijke oplossingsvormen

Voor het onderzoek naar de oplossingsvormen heb ik een aantal vakmensen, zoals kinderfysiotherapeuten en ergotherapeuten benaderd met de vraag *‘Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel de driepuntsgreep?’* Doel hierbij was om informatie te verzamelen over wat ik als leerkracht kan doen, om een kind met een motorisch probleem verder te helpen bij het ontwikkelen van een goede pengreep.

Ingrid Vrencken (kinderfysiotherapeut): geeft aan dat het belangrijk is om fijne motoriek oefeningen op verschillende manieren te oefenen. Voor een betere pengreep kunnen grotere grippers¹⁹ gebruikt worden, ze raadt aan om verschillende grippers uit te proberen. Verder kunnen verschillende soorten materialen helpen; zachte driekante potloden, krijtjes, kleien (stimuleren pincetgreep)²⁵, grote stempels. Daarnaast kunnen kinderen als Jip baat bij het werken met een plantenspuit, deze stimuleert de tweedeling in de hand²⁰. Het maken van afdrukken met grote stempels of handen, bal vangen en gooien, scheuren van grote en kleine vellen papier kunnen bijdragen aan het opbouwen van kracht in de spieren.

¹⁹ www.grippers.nl

²⁰ Pape & Ryba, 2004, uit KOEK

Nicole Duijkers(kinderfysiotherapeut): geeft aan dat je fijne motoriek op allerlei manieren oefenen kunt van propjes maken tot wasknijpers zetten, knippen, plakken en kleuren en kleien. Verder kan je nog variëren in het werkvlak. Dus horizontaal of verticaal (bord tegen de muur/schilderen op een ezel) Veel ervaring opdoen met verschillende materialen, glad en stroef., wasco, houtskool, etc. is ook erg belangrijk Verder is ook wel leuke literatuur van ergotherapeuten over de ontwikkeling van schrijven. En er bestaan screeningen die ook leerkrachten kunnen uitvoeren, zoals de KOEK.

Miranda Broekman (ergotherapeut): geeft aan dat je spieropwarmende oefeningen kunt gebruiken, op internet is hierover aardig wat te vinden. Gebruik hiervoor bijvoorbeeld Braingym, deze oefeningen zijn niet alleen spieropwarmend trouwens. Het boek: Zo zit dat met schrijven o.a. van L. Wouters staat vol met tips over schrijven en pengreep. Schrijfkriebels van M. Derwig, is speciaal gericht op het jonge kind. Ook het boek de motoriek van kinderen van Lisa A. Kurtz staat vol met tips met betrekking tot motoriek (gericht op kinderen met autisme dacht ik maar zeker ook in het algemeen te gebruiken) Voor problemen met een goede uitgangshouding (spierspanning), kun je werken met buik en rugversterkende oefeningen of kinderen op een togu kussen laten zitten (via Google te vinden).

Joyce Vervoort (ceasartherapeut): Joyce nodigde mij eigenlijk direct uit om een keer te komen kijken, deze uitnodiging heb ik natuurlijk met beide handen aangegrepen. Want wat is er nu leerzamer om daadwerkelijk een therapeut aan de slag te zien en zelf dit te vertalen naar het onderwijs. Ik heb bij Joyce drie behandelingen geobserveerd, deze heb ik kort in Bijlage 10 uitgewerkt. Joyce gaf steeds aan dat het schrijfprobleem zelf niet alleen behandeld moet worden, maar dat er vooral eerst naar de spiertonus regulatie moet worden gekeken. Is de spiertonus te hoog, dan zie je kinderen vaak erg gespannen schrijven. Is de spiertonus te laag, dan is dit vaak aan de houding van het kind te zien. Joyce vindt het belangrijk om vanuit de basisvoorwaarden te starten, zijn deze goed dan gaat het schrijven ook beter. Verder geeft ze aan dat het belangrijk is dat vooral de zithouding goed is. Deze stimuleert ze door allerlei oefeningen, maar kan ook verbeterd worden door het gebruik van een

Togu kussen (ofwel wiebelkussen). Ze geeft aan dat er eigenlijk in elke klas een dergelijk wiebelkussen voorhanden moet zijn, omdat deze voor zowel kinderen met een te lage als te hoge spiertonus kan worden gebruikt. Daarnaast geeft ze als tip om Schrijfdans-achtige oefeningen te doen met kleuters waarbij veel symmetrisch wordt geoefend. Dit kan natuurlijk ook met andere opdrachten, zoals tijdens het werken met de kralenplank. Tenslotte een tip voor groep 3: gebruik een vulpotlood in plaats van een stabilopen/ potlood. Met een potlood kan een kind de druk voelen (drukregulatie) en is de punt mooi dun, waardoor het schrijven vaak beter gaat.

Ik heb verder vanuit de adviezen en literatuur enkele keuzes tot het aanschaffen van materialen gemaakt. In JSW van april 2002 zijn zes schrijfmethodes vergeleken, een daarvan was Schrijfkriebels. Schrijfkriebels werd ook op verschillende cursussen genoemd, onder andere op de cursus van vetkrijt naar vulpen, verzorgd door het SON. Stichting Schriftontwikkeling²¹ is het echter niet eens met de positieve aandacht voor Schrijfkriebels. *We hebben het inmiddels vaak genoeg gezegd, dat er geen schrijfbewegingen bestaan. Juist door het aanleren van een soort figuren, patronen, die zogenaamd op letters zijn gebaseerd, maar het net niet zijn, automatiseert een kind al een beweging, die juist net niet gelijk is aan de uiteindelijk uit te voeren lettervorm.*

Zelf schrijft Monique Derwig (auteur van Schrijfkriebels) in een artikel in het didactisch magazine 'Jeugd in School en Wereld' van Jaargang 87 nr. 5 het volgende over verkeerd automatiseren: Eenmaal ingeslepen patronen zijn slechts met veel moeite te corrigeren. We zeggen daarom dan ook: doe het niet. Begin niet aan patronen die later met veel moeite (of zeer waarschijnlijk helemaal niet meer) te corrigeren zijn. Nog nooit heeft iemand kunnen aantonen dat kinderen door schrijfpatronen te oefenen, later een beter handschrift gaan schrijven. Ook Dhr. Keulen (auteur Van kleutertekening tot schrijven) is kritisch Iedere auteur wordt beïnvloed en daar is niks mis mee.'

Handschriftinhoudelijk pakt deze commentator echter pas goed uit in de volgende fundamentele kritiek op dit boek: Je kunt je wel afvragen of de klassieke

²¹ www.schrijfontwikkeling.nl

onderbouwthema's niet al te bevestigend zijn. Een ander kritiekpunt is de invulling van de thema's. Zo wordt het thema lente voor 80% gevuld door dieren.

Inmiddels heb ik een aantal keer gewerkt met Schrijfkriebels en ik kan aangeven dat de oudste kleuters er van genieten. Wèl is het belangrijk niet steeds vast te houden aan dezelfde materialen. Dus afwisselen met soorten en maten papier, schrijfmateriaal en schrijfvlak (tafel of ezel).

Hiervoor heb ik verschillende andere schrijfmaterialen aangeschaft.

De keuzes zijn voortgevloeid uit het feit dat de motoriek zich ontwikkelt van groot naar klein en van binnen naar buiten. Ik heb dus zowel grof als fijn materiaal besteld en activiteiten gezocht die de ontwikkeling van binnen naar buiten stimuleren.

Daarnaast kan er al kennis gemaakt worden met pennen. Kinderen in groep 1 maken thuis ook al pennen mee en tekenen er ook al letters mee. In de methode "Schrift" van ThiemeMeulenhoff zijn er al diverse penopdrachten (arcen) vanaf groep 1 ingezet, waarmee de kinderen al diverse pennen (ook de vulpen) met de juiste greep leren hanteren.

In groep 3 wordt vaak opgemerkt dat het zo lastig is als kinderen nog niet hebben geleerd hoe je een pen goed moet vastpakken. Het is daarom sterk aan te bevelen om dit in de groepen 1 en 2 al, zonder dat er aan letterschrijven wordt gedaan, op een verantwoorde manier te doen. Voor kinderen is dit heel logisch en ze zijn nog makkelijk op een positieve manier te beïnvloeden. Als je er langer mee wacht, wordt het voor de leerkrachten later steeds lastiger om er nog positieve invloed op uit te kunnen oefenen.

De materialen die ik aangeschaft heb, zijn materialen waarbij tevens een beroep gedaan wordt op zowel de grove als fijne motorische ontwikkeling. Dit ben ik met een drietal leerlingen, welke tevens een duidelijke uitval op de toetsen lieten zien, gaan uitproberen. Dit groepje bestond uit Jip (rechtshandig), Tommie (rechtshandige leerling) en Dirk-Jan (linkshandige leerling).²²

Tenslotte heb ik vanuit de literatuur de keuze tot aanschaf van de methode Schrijfkriebels gemaakt en deze gecombineerd met de tips die vanuit Stichting

²² De namen van de leerlingen zijn fictief om de privacy te beschermen

schriftontwikkeling worden gegeven. De lijst van de aangeschafte materialen is opgenomen in Bijlage 5.

Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de deelvragen *‘Wat heeft Jip nodig om tot een goede pengreep te komen en hoe draag ik hierin bij?’*, *‘Wat vinden de collega’s van de onderbouw (groep 1 t/m 3), middenbouw (4 en 5) en bovenbouw (groep 6 t/m 8) een goede pengreep en hoe bevorderen zij deze?’* En de deelvraag *‘Welke materialen/ methodes kunnen gebruikt worden om de schrijfontwikkeling te bevorderen?’* verder uitgewerkt naar aanleiding van de bevindingen uit het onderzoek. In het volgende hoofdstuk worden enkele conclusies getrokken en wordt een terugkoppeling gemaakt naar de onderzoeksvragen.

Hoofdstuk 4 Conclusies

Inleiding

In dit hoofdstuk trek ik conclusies naar aanleiding van de resultaten uit het vorige hoofdstuk en de literatuur uit hoofdstuk 1. Ik maak hierbij een terugkoppeling naar de onderzoeksvragen. De deelvraag *‘Welke materialen/methodes kunnen worden gebruikt worden om de schrijfontwikkeling te bevorderen?’* staat hierbij centraal naast de hoofdvraag *‘Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep?’*

4.1 Conclusie onderzoek van het schrijfprobleem

Uit de *toets tekenen groep 2* kan wat betreft Jip, de conclusie worden getrokken dat het gebruik van een schrijfhulp ervoor zorgt dat een kind een rijpe pengreep⁸ hanteert en dat de potlooddruk beter wordt. Daarnaast kan er worden geconcludeerd dat het gebruik van een schrijfhulp er niet altijd voor zorgt dat een kind netter schrijft/ tekent. Verder kun je hieruit als leerkracht verder met het gericht hulp bieden in de vorm van het aanbieden van andere materiaal dan wel extra oefening.

De *schrijfrijsheidstoets* is een goed meetinstrument om te bepalen of een kind schrijfrijs is. Wat ik al had verwacht is dat alle leerlingen in mijn groep dit nog niet zijn, de toets is in april afgenomen en de leerlingen hebben dus nog ongeveer vijf maanden voordat ze naar groep 3 gaan en beginnen met schrijven. Wel laat de toets zien dat een aantal leerlingen al verder is in hun ontwikkeling dan andere leerlingen. Dit is niet altijd leeftijdsafhankelijk. Het zou mooi zijn als de toets voor het eind van het schooljaar nogmaals wordt afgenomen en de resultaten worden vergeleken met deze toets. Mogelijk is er dan groei te zien en kun je een betere indruk krijgen van welke leerlingen, 'schrijfrijs' zijn en welke leerlingen nog extra oefening nodig hebben. Daarnaast kan deze toets een compleet beeld van de te verwachten schrijfkwaliteit schetsen.

Door het afnemen van de *KOEK* in het laatste kleuterjaar wordt duidelijk of de kleuter problemen heeft met verschillende fijnmotorische kleutervaardigheden. ¹⁴Bij de eindscores van Jip is duidelijk te zien dat er nog een aantal vaardigheden² moeten

worden gestimuleerd die voor Jip nog moeilijk zijn. Door deze vaardigheden te oefenen wordt de ontwikkeling van de schrijfrijsheid gestimuleerd, dit is belangrijk om ervoor te zorgen dat hij met de beste voorwaarden naar groep 3 gaat. In de KOEK worden per onderdeel ⁷ waarop het kind uitvalt adviezen gegeven, zodat je als leerkracht ook direct aan de slag kan.

Door kinderen regelmatig te volgen met behulp van observatielijsten en de punten die nog niet goed gaan, extra te oefenen zie je meestal een vooruitgang. In het geval van Jip was dit een grote vooruitgang. Door de hem de juiste zithouding te leren en dit steeds te herhalen is hij zich dit eigen gaan maken, dit is duidelijk te zien in de laatste twee observatielijsten (3 en 4, Bijlage 4). De basis van een goede schrijfzithouding is essentieel in de schrijfontwikkeling van kinderen. Een goede schrijfzithouding valt onder de schrijfvoorwaarden die ook in hoofdstuk 1.5 beschreven zijn.

Uit diagnostisch gesprek kan ik de volgende dingen meenemen om Jip verder te helpen met zijn schrijfprobleem. Jip heeft extra oefening voor zijn fijne motoriek nodig. Een goede fijne motoriek is ook een van de schrijfvoorwaarden, hiervoor kan ik gebruik maken van de adviezen uit de KOEK. Verder heeft hij steun bij het gebruik van een schaar met kniphulp bij het knippen van geometrische vormen. Ook voorbereidend schrijven lukt beter met een schrijfhulp, een pencil grip ²³ heeft zijn voorkeur. Bij het kleuren hebben de stabilo woody kleurpotloden zijn voorkeur. Uit het diagnostisch gesprek is ook op te merken dat Jip indirect zelf aangeeft nog niet 'schrijfrijs' te zijn, hij geeft immers zelf aan nog veel gebruik te willen maken van hulpjes. Verder is op te merken dat het gebruik van verantwoord ander schrijf- en kleurmateriaal kinderen zoals Jip zich prettiger gaan voelen en het plezier in fijnmotorische taken als tekenen en kleuren weer terugvinden. Een juiste hantering van het schrijfgereedschap geeft een betere spanning tijdens het schrijven, deze zal door de leerkracht dan ook steeds bijgestuurd moeten worden. Evenals de zithouding.

De conclusies die ik kan trekken vanuit de hoofdvraag , *Wat heeft Jip nodig om tot een goede pengreep te komen en hoe draag ik daarin bij?* zijn:

²³ www.grippers.nl

Schrijfhulpen nodig om kinderen als Jip te helpen bij het bevorderen van een rijpe greep en goede drukregulatie. Daarnaast kan met behulp van de toets tekenen groep 2 en de schrijfrijpheidstoets inzicht krijgen in de niveaus van schrijfrijpheid binnen de groep en met de KOEK een beter inzicht krijgen in de oorzaak van het schrijfprobleem. De resultaten uit de genoemde toetsen kunnen gebruikt worden om gericht te remediëren. Daarnaast is een diagnostisch gesprek met Jip nodig, om samen tot een plan van aanpak te komen. Verder heb ik de kennis van de basisvoorwaarden bij het schrijven nodig om ervoor te zorgen dat Jip deze leert beheersen om zo tot een rijpe greep te komen. Tenslotte heb ik verschillende materialen en bronnen nodig om te oefenen om Jip te helpen tot een rijpe greep te komen.

4.2 Conclusie resultaten onderzoek naar de aanwezige kennis, wensen en meningen binnen de school

Het kwalitatieve resultaat geeft het vermoeden van de directeur die ook een enquête heeft ingevuld duidelijk weer: collega's geven zelf aan dat het schrijfonderwijs beter kan. Er is zowel in de bovenbouw, als middenbouw weinig kennis over hoe je als leerkracht kunt omgaan met schrijfproblemen. Want na het aanleren van letters blijft er voldoende over om te blijven oefenen en te herhalen. Denk aan de schrijfhouding om spanning te voorkomen, aandacht voor een goede pengreep om schrijfkramp te voorkomen. De kennis wat betreft de schrijfvoorwaarden is wel goed te noemen, al verschilt de bovenbouw van mening over wat schrijfontwikkeling is met de andere bouwen. Dit is vanuit het oogpunt van de hogere groepen logisch te noemen, omdat zij voornamelijk bezig zijn met het ontwikkelen van een eigen handschrift, terwijl het in de onderbouwgroepen nog gaat om het ontwikkelen van de schrijfvoorwaarden.

Ook andere schrijfoefeningen, dan zoals ze in de methode beschreven staan of het schrijven met ander materiaal is belangrijk. Dit kan zorgen voor het schrijfplezier en uiteindelijk de schrijfmotivatie. Door een bovenbouw collega werd in de enquête aangegeven, dat er te weinig oefening is. Als je de methode die gebruikt wordt, in dit geval Pennenstreken, nader bekijkt staat er een tal van extra oefeningen in. Niet alleen in de boven- en middenbouw ontbreekt het aan kennis, ook in de onderbouw.

Er werd namelijk aangegeven dat er geen sprake is van schrijfproblemen in de kleutergroep. Echter een verkeerde pengreep, meebewegingen en spanning bij het schrijven komen bijna in elke kleutergroep nog voor. Kleuters nog veel bezig met het ontwikkelen van de schrijfvoorwaarden, als deze nog niet volledig ontwikkeld zijn, ontstaan natuurlijk ook schrijfproblemen. Al zie je dit dan vooral nog in het tekenen en kleuren.

Daarnaast is er nogal wat discussie te zien in starten met het aanvankelijk schrijven en welk schrijfgereedschap het meest geschikt is. Al geeft het overgrote deel aan, uiteindelijk zijn voorkeur aan voor een stabilopen. Rijst bij mij de vraag of collega's op de hoogte zijn van het grote aanbod van 'goede' schrijfgereedschappen.

Tenslotte kan er uit deze enquête geconcludeerd worden dat we het allemaal belangrijk vinden om aandacht te besteden aan schrijfonderwijs en dat de kwaliteit van de schrijfproducten alleen nog maar beter moeten gaan worden.

Wellicht kan er in alle bouwen een aantal afspraken rondom het schrijfonderwijs om OBS de Waayer op papier gezet worden aan de hand van de conclusies uit het onderzoek. Te weten; welke soorten schrijfgereedschap voor welke groep, start aanvankelijk schrijven, afspraken rondom schrijven in schrift, omgaan met schrijfproblemen, extra oefening, gebruikt methode.

De conclusie die kan worden getrokken bij de deelvraag *'Wat vinden de collega's van de onderbouw (groep 1 t/m 3), middenbouw (groep 4 en 5) en bovenbouw (groep 6 t/m 8) een goede pengreep en hoe bevorderen zij deze?'* De meerderheid van de collega's geeft aan dat een driepuntsgreep een goede pengreep is en dat zij deze niet bewust bevorderen maar remediëren als deze niet juist is. De collega's geven aan dat het remediëren alleen in de onderbouw zinvol is en dat het onmogelijk is om een verkeerd aangeleerde pengreep in de midden- en bovenbouw niet meer te corrigeren is. Wel geeft een groot aantal collega's aan, aandacht te schenken aan de zit-schrijfhouding. Ten aanzien van de hoofdvraag *'Wat heeft Jip nodig om tot een goede pengreep te komen en hoe draag ik hierin bij?'* neem ik mee dat er binnen onze school het aan kennis, wat betreft het bevorderen van een goede pengreep, lijkt te ontbreken. Ik zal er dus als leerkracht in de onderbouw voor moeten zorgen dat Jip, en kinderen als Jip een goede basis wordt aangeboden wat betreft de schrijfvoorwaarden, waardoor de kans op schrijfproblemen minimaal wordt.

Verder zal ik ervoor moeten zorgen dat deze basis bij alle leerkrachten in de onderbouw bekend is en hoe hier naartoe kan worden gewerkt. Een mogelijk medium hiervoor is het inzetten van het materiaalboekje en het geven van een presentatie over de voorwaarden om tot schrijven te komen.

4.3 Conclusie resultaten onderzoek naar mogelijke oplossingsvormen

Door samen te werken met de behandelende therapeut van een kind met een zwakke(re) motoriek kunnen er snelle en grote vorderingen in de ontwikkeling gemaakt worden. Belangrijk is het dan wel om de dingen te oefenen die ook haalbaar zijn in de klassensituatie. Vaak is een kleine aanpassing in het dagelijks handelen al voldoende, geef het kind bijvoorbeeld dikker materiaal bij het kleuren. Bij een kind als Jip kan de zithouding naast allerlei spelletjes ook verbeterd worden door het gebruik van een wiebelkussen. Daarnaast is het belangrijk veel symmetrische oefeningen te doen met kleuters, bijvoorbeeld in de vorm van Schrijfdansen. Andere motorische oefeningen die kunnen worden ingezet zijn: blaas oefeningen (bellenblazen), hand- en vingerspelletjes (papagaaitje leef je nog), basisvoorwaarden(tijgeren, kruipen, evenwicht, etc.).

Stichting schrijfontwikkeling geeft aan dat *sinds we weten dat de proximale en de distale motoriek zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen en omdat kinderhanden kleiner zijn dan die van volwassenen, het niet aan te bevelen is om dikke waskrijtjes als vooroefening van een van de nauwkeurigste grafische activiteiten, het schrijven, aan jonge kinderen te geven.*²¹

Jip had echter veel aan het andere materiaal, het tekenen en kleuren ging beter met de dikke potloden en krijtjes. Natuurlijk moet je een kind niet steeds hetzelfde materiaal blijven aanbieden, maar naarmate het kind zich ontwikkelt ook de dikte van het materiaal aanpassen. De fysiotherapeuten, geven ook allemaal het belang van verschillende materialen aanbieden aan. Kinderen moeten kunnen experimenteren en zo al hun vaardigheden ontwikkelen. Dit kan in de groep in het platte vlak met krijt en papier, met scheerschuim, met krijt op het krijtbord, met (vinger)verf. Maar ook ruimtelijk, door te kleien, kralen te rijgen, blokkentorens te bouwen, propjes te maken, knijpers op te zetten en vooral door spel.

Stichting Schriftontwikkeling geeft verder aan dat het daarnaast goed is als de kinderen ruimschoots de gelegenheid krijgen om ook met de diverse bestaande pennen om te gaan. Als de kinderen in de eerst twee leerjaren al goed met diverse materialen leren om te gaan, komen zowel de vulpen, de gelpen als de balpen in aanmerking. De puntdikte kan dan nog variëren, omdat er nog geen eisen aan de lettervormgeving kunnen worden gesteld, die iets met de lijndikte te maken hebben. Dit is natuurlijk geen probleem, maar zoals al eerder aangegeven is het belangrijk af te wisselen in de soorten materialen, kinderen in de kleuterleeftijd moeten kunnen experimenteren en zo zichzelf verder kunnen ontwikkelen.

Ten aanzien van de deelvraag *‘Welke materialen/ methodes kunnen worden gebruikt om de schrijfontwikkeling te bevorderen?’* kan ik de conclusie trekken dat er veel visies zijn omtrent het inzetten van materialen en methodes. En geen enkele zal de juiste zijn als er niet vanuit het kind wordt gewerkt. Ieder kind is anders en doorloopt dus een eigen ontwikkeling met specifieke voorkeuren. Belangrijk is wel dat je als leerkracht de ontwikkeling van de motoriek zowel grof als fijn bevordert. Dit kan door het aanbieden van verschillende teken- en kleurmaterialen, zoals dik en dun krijt, zacht en hard kleurmateriaal, maar ook door te variëren in soorten papier en variëren in het werkvlak. Dus horizontaal of verticaal. Daarnaast is het belangrijk om verschillende materialen aan te bieden waarbij de spieren in de hand worden getraind, dit kan door te kleien, kralen te rijgen, tollen, stempelen, of door taakjes waarbij het kind bijvoorbeeld het krijtbord moe schoonmaken met een plantenspuit (knijpen) en spons (wringen). Ik heb zelf gedurende het onderzoek gebruik gemaakt van de methode Schrijfkriebels. Hierbij heb ik geprobeerd de opdrachten op verschillende manieren uit te voeren, dus niet alleen op papier, maar ook in de lucht, in scheerschuim en met verschillende tekenmaterialen en papierformaten. Jip is hierdoor vooruitgegaan in het hanteren van een pengreep, hij heeft echter nog meer oefening nodig om tot een rijpe greep te komen. Naast Schrijfkriebels heb ik Jip ook fijnere oefeningen aangeboden die vanuit stichting schriftontwikkeling komen. Hierbij moet het kind met bijvoorbeeld een gelpen, kleine vlakken in rondjes in kleuren. Hierbij wordt meteen de fijne schrijfbeweging vanuit de vingers geoefend, zoals bij de

letter 'o'. Als leerkracht kun je ook spieropwarmende oefeningen doen²⁴ en spierversterkende oefeningen, zoals gooi- en vangoefeningen. Deze zijn met name bedoelt om ervoor te zorgen dat het kind een ontspannen zit-schrijfhouding aanneemt. Tenslotte is het belangrijk om kinderen te wijzen op een goede zithouding en deze ook te trainen.

Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik de resultaten van de onderzoeken samengevat in een aantal conclusies. Hierbij heb ik een terugkoppeling proberen te maken naar de literatuur en naar de deelvragen en naar de hoofdvraag *'Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep?'*

In het volgende hoofdstuk geef ik aan welke kritische kanttekeningen ik maak ten aanzien van het onderzoek en geef daaruit voortvloeiend een aantal aanbevelingen.

²⁴ Braingym-oefeningen

Hoofdstuk 5 Discussie en aanbevelingen

Inleiding

In dit hoofdstuk geef ik aan welke plus- en relativeringspunten ik kan opmerken ten aanzien van het onderzoek en het verloop hiervan. Daarnaast geef ik aanbevelingen ten behoeve van leerkrachten die werken in de onderbouw, maar ook een aantal aanbevelingen en discussiepunten voor de school.

Discussie

Het onderzoek heeft plaatsgevonden op groep 1/2 C op De Waayer in Tiel, een openbare basisschool. Het onderzoek is uitgevoerd in één groep van onze school.

Een groep met deze tien kinderen en deze leerkracht. Voor andere groepen en scholen zullen de uitkomsten en aanbevelingen van een vergelijkbaar onderzoek wellicht iets afwijken. Dit houdt in dat als het onderzoek in alle kleutergroep op onze school was afgenomen, het andere resultaten op zou leveren.

Natuurlijk is het onderzoek te klein en te kort geweest om te stellen dat alle kinderen met schrijfproblemen gebaat zijn bij de werkwijze die ik bij Jip heb ontwikkelt. Ik heb bovendien gemerkt dat ook Jip een wisselde voorkeur heeft voor materialen, net als Dirk-Jan en Tommie. De schrijfontwikkeling kan natuurlijk wel worden gevolgd met de toetsen die ik gebruikt heb voor dit onderzoek. Net als dat de schrijfontwikkeling met behulp van de materialen die ik aangeschaft heb en de methode Schrijfkriebels kan worden bevorderd. Daarnaast is het goed om de resultaten op lange termijn te meten en te volgen.

Tussen de observatieformulieren zat bijvoorbeeld steeds een week, dit kan te kort zijn om vooruitgang te zien, anderzijds kan het resultaat door de toegenomen ervaring.

Het antwoordt op de onderzoeksvraag 'Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep?' kan ik nu geven vanuit het onderzoek dat ik heb gedaan. Het is echter niet sluitend voor alle kinderen met een schrijfprobleem, omdat het onderzoek op Jip was gericht.

Een aantal uitkomsten uit het onderzoek kunnen natuurlijk in elke kleutergroep worden toegepast. Deze heb ik beschreven in de aanbevelingen.

Aanbevelingen verder onderzoek

Aangezien een jaar voorbij vliegt en je als leerkracht tijd tekort komt, heb ik achteraf niet alles kunnen onderzoeken. Anderzijds geeft dit weer kansen om verder te onderzoeken bijvoorbeeld in werkgroep.

De toetsen die ik gebruikt heb, om onderzoek te doen naar het schrijfprobleem van Jip, zouden bijvoorbeeld verder kunnen worden onderzocht op het inzetten ervan en de resultaten. Dit is in de eerste plaats de tekentoets, deze kan zou eind groep 1 afgenomen kunnen worden en halverwege groep 2. Deze toets kan klassikaal afgenomen worden en geeft een duidelijk beeld van de tekenontwikkeling van de kleuters. Daarnaast beveel ik de schrijfrijsheidstoets aan, deze kan halverwege groep 2 en/of eind groep 2 worden afgenomen en vervolgens begin groep 3. Door deze toets af te nemen kan er al een redelijke voorspelling van mogelijke schrijfproblemen worden gemaakt. De KOEK kan bij kinderen met een grote uitval ten opzichte van de groep (bijvoorbeeld naar aanleiding van de tekentoets) worden afgenomen. De leerkracht kan de adviezen die in de KOEK staan gebruiken om te remediëren.²⁵

Tenslotte zou ik het punt over het starten met aanvankelijk schrijven ter discussie willen stellen, net als de keuze van de schrijfmaterialen. En dit binnen de school willen onderzoeken, zodat er een bijvoorbeeld een kwaliteitskaart van kan worden gemaakt.

Aanbevelingen voor de praktijk

Uit het vorige hoofdstuk blijkt dat er een verband bestaat tussen schrijfmateriaal en het bestaan van problemen met het schrijven. Belangrijk is het om te kijken of er naast het constateren hiervan ook mogelijkheden zijn om kinderen, voordat ze aan het schrijfonderwijs beginnen hierin te laten oefenen.

Methoden hiervoor worden gevonden o.a. in “Schrijfkriebels”²⁶ en de schrijfmethode “Schrijfdans”. Vooral in de eerste methode staan veel ideeën om mee te werken.

²⁵ KOEK, 2006-2010

²⁶ JSW jaargang 87, nummer 5

Om de bevindingen van Stichting Schrijfontwikkeling niet in de wind te slaan, er zit immers een zekere kern van waarheid in, kun je variëren in het formaat en het materiaal.

Daarnaast is het goed om bij het schrijven zelf te kijken hoe een kind zoveel mogelijk ontspannen kan werken. Bij een aantal kinderen is kritisch kijken naar het gebruikte schrijfmateriaal belangrijk. Bij het aanbieden van oefenmateriaal is het belangrijk te bedenken: “Bij jonge kinderen bieden we groter materiaal aan, bij oudere kinderen in groep 2 werken we graag met klein materiaal om zo de fijne motoriek extra te stimuleren”. Ook kan de pen vanaf de kleuterschool worden geïntroduceerd. Laat kinderen een ruime ervaring opdoen met al deze schrijfmaterialen.

Een juiste hantering van het schrijfgereedschap geeft minder spanning tijdens het schrijven. Het goed hanteren is een aandachtspunt in groep 2. Niet alleen verantwoord teken- en kleurmateriaal aanbieden, ook de kinderen bewust maken van het feit hoe ze een potlood vasthouden. Dit moet je met regelmaat herhalen, anders slijpt het onvoldoende in.³

Er zijn allerlei hulpmiddelen om een goede pengreep te stimuleren, zoals een pennenhulpje, een driekantig potlood. Deze hulpmiddelen kunnen vanaf groep 2 aangeboden worden, vanaf dit moment is het belangrijk dat het kind een rijpe greep heeft ontwikkeld. In de voorgaande jaren is het belangrijk om verschillende soorten teken- en kleurmaterialen aan te bieden, te denken en verschillende soorten krijt, pennen en papiersoorten. Op deze manier wordt het kind gestimuleerd in het ontwikkelen van een rijpe greep, mocht het problematisch blijven dan kan een schrijfhulp overwogen worden.

Verder kunnen de tips van de ‘vakmensen’ zoals de kinderfysiotherapeuten prima in de klas worden ingezet. Denk hierbij aan de spieropwarmende oefeningen, gebruik van verschillende materialen in verschillende situaties, dus grof en fijn, groot en klein, ruw en glad materiaal in plat of hellend vlak. Maar ook hulpmiddelen als een wiebelkussen voor een goede zithouding of materiaal waarmee de symmetrie wordt geoefend. Hierdoor krijgt de niet schrijfhand een ondersteunende functie (fixeren papier)

Laat kinderen met hun kleine, fijne handjes, ook in onze wereld zien, laat ze rekken, strekken, plooien, draaien, graaien, met alle vingers tien, laat ze sukkelen en

proberen en geef ze wat tijd, zodat ze kunnen leren scheuren, kleuren, tekenen, schrijven..

En wil je meteen aan de slag? Bij dit werkstuk heb ik een boekje met alle genoemde toetsen, observatielijsten, materiaallijst en andere tips gemaakt.

Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik aangegeven welke plus- en relativeringspunten ik kan opmerken ten aanzien van het onderzoek en het verloopt hiervan. Hieruit voortkomend heb ik een aantal aanbevelingen gedaan die in de dagelijkse praktijk eenvoudig kunnen worden ingezet, om gericht bezig te zijn met de schrijfontwikkeling van kleuters.

Hoofdstuk 6 Evaluatie onderzoek

Inleiding

In dit hoofdstuk evalueer ik het onderzoek. Ik beschrijf hoe ik het als persoon heb ervaren. Hoe het gegaan is en wat ik ervan geleerd heb. Ik reflecteer op mezelf en het procesverloop.

Reflectie persoonlijk

Yes! Is het eerste woord wat er in mij opkomt bij evaluatie, want het betekent dat dit het laatste hoofdstuk wordt waar ik nog even alle energie in moet stoppen om dit onderzoek goed af te ronden. Het onderzoek heeft mij namelijk veel tijd gekost en veel stress bezorgd, maar vooral veel opgeleverd.

Het idee is, nu ik terugkijk, ontstaan in het eerste jaar van deze opleiding. Daar brachten we tijdens de SVIB²⁷ steeds een nieuw beeldfragment in met iets waarmee als leerkracht tegenaan liepen. Dit was voor mij in eerste instantie een jongetje met, nu blijkt na veel onderzoek, DCD.

DCD staat voor Developmental Coordination Disorder, in het Nederlands vertaald als stoornis in de ontwikkeling van de coördinatie van bewegingen. Dit is een verzamelnaam voor een aantal kenmerken van (licht) gestoorde motorische functies, zoals een lage spierspanning, een grote bewegingsonrust, coördinatieproblemen of problemen met fijnmotorische vaardigheden. Deze problemen kunnen apart voorkomen, maar veel vaker treden ze in combinatie op. DCD lijkt voor te komen bij 5 tot 10 % van de schoolgaande kinderen. Vaak zijn het jongens. In diverse onderzoeken worden verhoudingen genoemd van 4 meisjes tot 10 jongens.²⁸

Hij is mij blijven boeien en de vraag 'Wat heb ik nodig om J. in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel de driepuntsgreep?', is mede daaruit voort gekomen. Jip viel namelijk ook direct op door zijn pengreep en zijn manier van bewegen. Hij deed mij dan ook indirect aan het jongetje met DCD denken.

Daarnaast ben ik altijd veel bezig geweest met bewegen en motoriek, zowel privé als in mijn werk. Ondanks alle cursussen bleef ik het gevoel houden mee te willen en vooral te kunnen. Dit alles is dan ook de motivatie geweest om de schrijfmotoriek van

²⁷ School Video Interactie Begeleiding

²⁸ website balans

de kleuter als onderwerp te kiezen. Hierbij wilde ik tevens een bijdrage leveren aan alle kleutergroepen binnen onze school.

Een persoonlijk probleem tijdens het afgelopen jaar was dat ik naast een fulltime baan ook nog in ons nieuwe huis moest klussen. Al was dat natuurlijk ook erg leuk, maar soms wel een beetje te veel. Dankzij de steun van mijn omgeving heb ik mij hier ook doorheen weten te slaan.

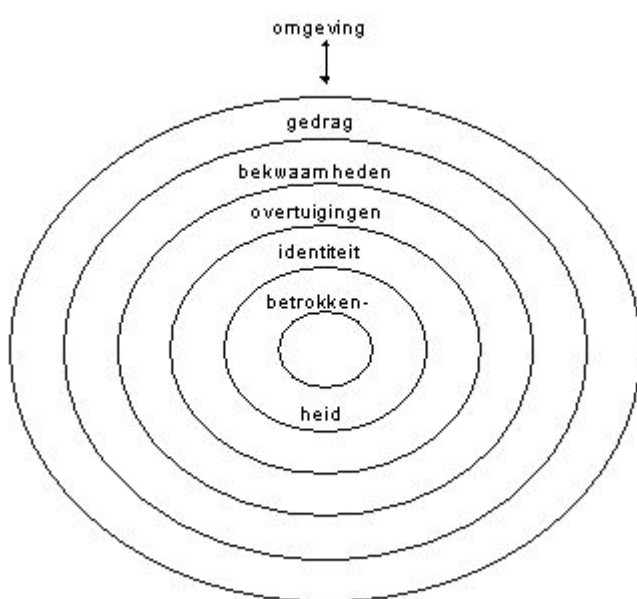
Na vele maanden hard werken is dan nu het moment om te terug te kijken op een onderzoek waar ik veel voldoening uit heb gehaald en ontzettend veel van heb geleerd.

Ik weet nu hoe ik de schrijfontwikkeling in kaart kan brengen, hoe ik verder kan onderzoeken en kan remediëren binnen de klas.

Procesevaluatie

Het verloop van een onderzoek gaat bijna nooit zoals gepland, dit was ook bij mijn onderzoek het geval. De planning die ik in het begin had gemaakt was een ideaalbeeld, de werkelijkheid was helaas anders.

Ik heb ervoor gekozen om het proces te evalueren met het reflectiemodel van Bateson, Bateson gaat ervan uit dat er zes niveaus of lagen zijn.

Kernvragen bij de 'lagen' van het reflectiemodel zijn:

- **Omgeving.** Waar reageer ik op, wanneer en met wie?
- **Gedrag.** Wat doe ik, hoe handel ik?
- **Bekwaamheden.** Wat kan ik, hoe pak ik het aan?
- **Overtuigingen.** Waarom doe ik het, wat vind ik belangrijk?
- **Identiteit.** Wie ben ik, wat is mijn levensdoel?
- **Betrokkenheid.** Van waaruit handel ik?

Het onderzoek is zoals ik al eerder beschreef voortgekomen uit de SVIB-bijeenkomsten en mijn interesse in motoriek. Jip viel mij al tijdens de wisselmiddag op in zijn fijne motoriek, en dit zette mij aan het denken.

In het kader van professionalisering leek het mij dan ook een uitgelezen kans om onderzoek te doen naar de schrijfontwikkeling bij kleuter. Mijn vraag hierbij was: 'Wat heb ik nodig om Jip in de klas te begeleiden bij zijn schrijfontwikkeling met als doel een rijpe greep. Voordat ik aan de slag kon met deze vraag heb ik eerst een aantal deelvragen opgesteld:

**Hoe verloopt de schrijfontwikkeling van een kind doorgaans?*

**Wat heeft J. nodig om tot een goede pengreep te komen en hoe draag ik daarin bij?*

**Wat vinden de collega's van de onderbouw (groep 1 t/m 3), middenbouw(4,5) en bovenbouw (6 t/m 8) een goede pengreep en hoe bevorderen zij deze?*

**Welke materialen/methodes kunnen gebruikt worden om de schrijfontwikkeling te bevorderen?*

Na het opstellen van de vragen ben ik op zoek gegaan naar geschikte literatuur, dit was vrij lastig, omdat het een specifiek onderwerp betreft namelijk de schrijfontwikkeling van kleuters. Er is wel veel literatuur beschikbaar over schrijfontwikkeling, maar wat betreft kleuters is dit minimaal. Dit viel mij tegen, omdat ik verwacht had dat het belang van een goede basis, algemeen gewaardeerd en beschreven zou zijn. Uiteindelijk heb ik een selectie van ene aantal boeken gemaakt met behulp van internet en de literatuurlijst van de module schrijven.

Vervolgens heb ik al lezend een selectie van waardevolle theorie gemaakt waarbij ik de deelvraag *Hoe verloopt de schrijfontwikkeling van een kind doorgaans?* als uitgangspunt heb gebruikt. Vervolgens ben ik op zoek gegaan naar toetsen die ik eenvoudig kon inzetten in de groep. De keuze is lastig als er zoveel toetsen voorhanden zijn om inzicht in de schrijfontwikkeling te krijgen.

Daarnaast heb ik enquêtevragen opgesteld, deze heb ik door een aantal mensen laten bekijken, de reactie hierop ging vaker trager dan verwacht. Waardoor ik al snel afweek van mijn tijdpad. Uiteindelijk kon ik de enquête uitdelen.

Het eerste probleem waar ik tijdens het onderzoek tegenaan liep, was de enquête. Na de eerste uiterste inleverdatum had ik namelijk maar 5 vragenlijsten terug gekregen. Ik heb toen de keuze gemaakt nogmaals een persoonlijke oproep te doen, en de inleverdatum te verzetten.

Hierna zijn nog 11 vragenlijsten ingeleverd. Dit vond ik vrij teleurstellend, zeker omdat ons team uit ruim 30 mensen bestaat. Uiteindelijk heb ik de keuze gemaakt het bij de 16 ingeleverde enquêtes te houden en hier ook een conclusie uit te trekken.

Het tweede probleem was het plannen en uitvoeren van het onderzoeken, dit kwam voornamelijk doordat ik fulltime werk. Uiteindelijk heb ik samen met de directeur een oplossing gevonden en kon ik een keer per week een dag uit de groep. Achteraf had ik eerder moeten aangeven dat ik tegen dit probleem aanliep. De tijd tot nu toe was uiteindelijk erg krap, maar door een flexibele duo heb ik het uiteindelijk toch af gekregen.

Voor het onderzoek bij de schrijfontwikkeling van Jip heb ik de keuze uit uiteindelijk drie toetsen en een aantal observatielijsten gemaakt, daarnaast heb ik gebruik gemaakt van een diagnostisch gesprek om informatie te verkrijgen.

Hierbij moest ik een objectieve zakelijke houding aannemen, dit is soms best lastig omdat je als leerkracht snel geneigd bent om een kleuter te ondersteunen met mimiek. Daarnaast was het belangrijk van tevoren de benodigde materialen klaar te hebben liggen. Dit ging over het algemeen goed, een uitzondering daargelaten. Dit kwam voor bij het afnemen van de KOEK, mede doordat ik een onderdeel over het hoofd had gezien. Een goede voorbereiding bij het afnemen van een toets is dus van belang en dit vroeg vaak meer tijd dan ik dacht.

De laatste kwaliteit die ik heb moeten gebruiken is het kunnen afnemen van een diagnostisch gesprek. Dit is iets wat ik de afgelopen twee jaar vaak heb geoefend en waarbij ik heb geleerd zelf niet te veel aan het woord te zijn.

Ik vond het belangrijk om in het onderzoek de behoeften van Jip af te stemmen bij het plan van aanpak, dus kindgericht en oplossingsgericht te werk gaan. Dit is niet altijd even goed gegaan. Dit kwam denk ik door de korte tijd die ik had om het onderzoek te doen en doordat ik soms beperkt was in mijn middelen en materialen. Ik had bijvoorbeeld graag meer materiaal aangeschaft om Jip in zijn behoefte om

groot materiaal te gebruiken te voorzien. Als leerkracht in groep 1/2 wilde ik ook leren hoe ik kleuters kan helpen hun fijne motoriek en in het bijzonder hun schrijfontwikkeling helpen te ontwikkelen. Dit is namelijk iets waarvan ik tot nu toe onvoldoende kennis van had. Met deze kennis hoop ik tevens bij te dragen in het schrijfonderwijs binnen onze school en naar collega's met vragen over dit onderwerp. Nu het onderzoek is afgerond wil ik er voor zorgen dat de kennis die ik heb verzameld niet verloren gaat in een stoffige boekenkast, maar dat er gebruik wordt gemaakt in de kleutergroepen van de toetsen en materialen aangeschaft worden om alle kleuters verder te brengen in hun schrijfontwikkeling. Het zou mooi zijn als ik daarbij een aansturende functie zou innemen, alleen weet ik op dit moment nog niet of ik volgend jaar ook in een kleutergroep sta. Ik zou wel graag verder gaan met het schrijfonderwijs op onze school verder onder de loep te nemen en door het voeren van discussies samen met mijn collega's tot goed schrijfonderwijs in alle groepen willen komen.

Ik vind namelijk na het doen van dit onderzoek dat elk kind of het nu in groep 0 of 8 zit bezig moet kunnen zijn met het plezier hebben in schrijven en dat ik als leerkracht de taak heb om dit kind te begeleiden met als doel een goede schrijfhouding.

Ik zou met dit onderzoek naar, hoe ik een kind in de klas kan begeleiden en wat ik daarvoor nodig heb willen bijdragen aan, meer schrijfplezier bij leerling en leerkracht. De basis hiervoor ligt in dit onderzoek, het is nu aan mij en andere gemotiveerde collega's om hiermee verder te gaan. Jips plezier geeft na alle spanning en druk heel veel ontspanning.

Juf: 'Laat me proberen en geef me wat tijd, zodat ik het kan leren...'

Samenvatting

In dit hoofdstuk heb je kunnen lezen hoe ik het onderzoek heb ervaren. Hierbij heb ik een reflectie vanuit mijn eigen ervaringen beschreven en vanuit het procesverloop met als conclusie dat ik nog niet klaar ben met dit onderzoek.

Ik zou met dit onderzoek naar, hoe ik een kind in de klas kan begeleiden en wat ik daarvoor nodig heb willen bijdragen aan, meer schrijfplezier bij leerling en leerkracht. De basis hiervoor ligt in dit onderzoek, het is nu aan mij en andere gemotiveerde collega's om hiermee verder te gaan.

Nawoord

In dit onderzoek ben ik op zoek gegaan naar bruikbare tips, materialen en methodes om kinderen in de kleutergroep verder te helpen en voor te bereiden op het aanvankelijk schrijven. Ik heb hiervoor gebruik gemaakt van bestaande literatuur en onderzoeken. Hieruit heb ik een selectie gemaakt die binnen elke school kan worden gebruikt om zicht op de schrijfontwikkeling van kleuters te krijgen. Daarnaast heb ik met hulp van collega's en kinderfysiotherapeuten en ergotherapeuten een aantal handige tips samengesteld die je als leerkracht in de dagelijkse praktijk eenvoudig kunt inzetten om kleuters verder te helpen in hun schrijfontwikkeling. Hierdoor neemt het plezier in fijnmotorische oefeningen bij kleuters met een zwakke(re) motoriek toe en daarmee ook het zelfvertrouwen en groei in de schrijfontwikkeling.

Jip is in elk geval enorm vooruitgegaan. Hij heeft aan het begin van het schooljaar het advies gekregen om fysiotherapie te volgen. Zijn ouders zagen dit echter niet zitten en zijn uiteindelijk op aanraden van mij (in maart) in april bij de kinderfysiotherapeut geweest. Volgens de moeder van Jip, gaf zij aan dat het niet zinvol was om nog therapie te volgen, omdat er op school ook al aan gewerkt wordt.

Aan de ene kant een groot compliment voor mij, want blijkbaar zijn de problemen te verwaarlozen voor een ervaringsdeskundige en ben ik dus al goed op weg.

Anderzijds komt toch de twijfel, want is Jip echt gezien door een fysiotherapeut?

Hoe dan ook, ik zie dat Jip in de klas vooruitgaat, dat hij geniet van de dingen die hij nu wel kan. En natuurlijk blijven we oefenen tot de andere dingen ook lukken.

Dankwoord

Dit werkstuk had niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van mijn collega's op OBS De Waayer, dankzij hen heb ik een beter inzicht in de kennis, meningen en wensen binnen onze school gekregen.

Daarnaast gaat mijn dank uit naar Miranda Broekman, Nicole Duijkers, Ingrid Vrencken en Joyce Vervoort. Zij hebben mij geholpen met adviezen die je als leerkracht kunt toepassen om kinderen met een zwakke(re) motoriek verder te helpen in hun schrijfontwikkeling.

Verder wil ik mijn medestudenten bedanken voor hun feedback en kritische kanttekeningen en ten slotte wil ik Alex bedanken voor alle steun om dit werkstuk te kunnen schrijven en afronden.

Literatuurlijst

Den Brinker, B.P.L.M, de Bie, H., Hamstra-Bletz, L. (1987) *BHK*, B.V.,Lisse

Derwig, Monique (1987), *Schrijfproblemen*, nummer 5, JSW

Van Engen, Aaldert (2000), *Schrijven als oefenvak*, van Engen B.V. Vries

Van Hartingsveldt, M.J, Cup, Drs. E.H.C, Corstens-Mignot, M.A.A.M.G (2006/2010)
Korte Observatie Ergotherapie Kleuters, Ergoboek, Nijmegen

HERA, *Braingym*, Masters in Leren Leren

Keulen, Martin en Corrie van Eerd –Smetsers (2007), *Van kleutertekening tot schrijven*, Wolters-Noordhof

Peerlings, Wendy (2004), *Mijn kind is onhandig*, Lannoo, Tiel

Schweitzer, Henk (1998) *Schrijven zonder pen*, Bekadidact, Baarn

Websites

<http://www.balansdigitaal.nl/sitemanager.asp?pid=140>

<http://www.schriftontwikkeling.nl/>

Bijlagen

Bijlage 1	Tekentoets	51
Bijlage 2	Schrijfrijpheidstoets	56
Bijlage 3	KOEK	61
Bijlage 4	Observatielijsten	80
Bijlage 5	Lijst materialen	87
Bijlage 6	Enquête	88
Bijlage 7	Kwantitatieve verwerking enquête	95
Bijlage 8	Overzicht verwerking enquête	98
Bijlage 9	Kwalitatieve verwerking enquête	100
Bijlage 10	Observaties behandelingen Ceasartherapeut	106

Bijlage 1

Tekentoets

Verwerking toets tekenen groep 2

Vraag>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Naam															
R.A.	g	g	g	g	g	g	Verloop in grootte	g	g	g	g	g	g	g	13
K.W.	stotend	Weinig controle	Blijft haken	g	Niet vloeiend	Schommelend regelverloop	Ronde hoeken	Lijnen buigen af naar een punt	g	Vreemde vormen	g	Rechte bogen	Verschillen in grootte	Verschillen in grootte	3
J.H.		Schiet uit	g	g	Niet vloeiend	g	Ronde hoeken	g	g	Bladverdeling	g	g	Ronde hoeken	Verschillen in grootte	8
M.J	g	Schiet uit	Onderbroken	g	Onderbroken	g	g	g	g	g	g	g	g	g	11
F.D	Verhoudingen	Schiet uit	g	g	g	g	g	g opdracht!	g	g	g	g	g	g	12
K.A	g	Vlakovulling	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	13
M.M	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	14
I.K	g	g	g	g	Niet vloeiend	g	g	g	g	Verschillen grootte	g	g	Onderbroken	g	11
K.M	g	Vlakovulling	Onderbroken	g	Niet vloeiend	g	g	g	g	g	g	g	g	g	11
Jip	g	Weinig controle	Blijft haken	g	g	g	g	g	g	Vreemde vormen	g	Onderbroken	Ronde hoeken	Verschillen in grootte	8
Jip															

Groen= goed/ normaal

Oranje= voldoende/ iets afwijkend

Rood= onvoldoende/ afwijkend

Bijlage 2

Schrijfrijpheidstoets

Verwerking schrijfmijheidstoets

NAAM	SCHRIJFHAND	Onderdeel 1	Onderdeel 2a	Onderdeel 2b	totaal
R.A.	LINKS	V	O	V	2
K.W.-Dirk-Jan	LINKS	O	O	O	0
J.H.-Tommie	RECHTS	O	O	O	0
M.J	RECHTS	O	O	V	1
F.D	RECHTS	O	O	V	1
K.A	RECHTS	V	O	V	2
M.M	LINKS	O	O	V	1
I.K	RECHTS	V	O	V	2
K.M	RECHTS	O	O	V	1
Jip	RECHTS	O	O	O	0

Bijlage 3

KOEK

Bijlage 4

Observatielijsten

Bijlage 5

Lijst materialen

Jumbo kleurpotloden- driekantig	<i>tientalenten.nl</i>	5,95
Toverpotlood	<i>tientalenten.nl</i>	1,30
8 kleuterkleuren- dik plat krijt	<i>tientalenten.nl</i>	8,25
12 oliekrijtjes- dun vierkantig krijt	<i>tientalenten.nl</i>	4,00
12 oliepastels- zachte wasco	<i>tientalenten.nl</i>	3,25
Kleurpotlood Stabilo Woody	<i>heutink</i>	13,02
Potloodslijper woody	<i>heutink</i>	2,86
Tekenpotloden 2H--HB-3H-4H	<i>heutink</i>	2,01
Schaar met kniphulp	<i>heutink</i>	1,09
Jumbo Pencil Grip	<i>grippers.nl</i>	1,34
WritingClaw_klein	<i>grippers.nl</i>	0,85
WritingClaw_middel	<i>grippers.nl</i>	0,95
WritingClaw_groot	<i>grippers.nl</i>	1,05
Gemengd pakket	<i>grippers.nl</i>	6,00
Braingym oefeningenboekje	<i>snelleren.nl</i>	7,00
<i>boek: (KOEK)</i>	<i>uitgeverij Ergoboek</i>	29,95
<i>boek: Schrijfkriebels</i>	<i>BOL.com</i>	59,50

Bijlage 6

Enquête

Beste collega,

Zoals je misschien weet volg ik de tweejarige opleiding Remedial Teaching.

Op het moment ben ik bezig met de afronding van deze opleiding. Hierin doe ik onderzoek met betrekking tot de schrijfontwikkeling van het jonge kind. Hierbij wil ik ook graag de mening wat betreft de schrijfontwikkeling en schrijfonderwijs binnen de school helder krijgen.

Het doel van deze enquête is om inzicht te krijgen in welke kennis er al is met betrekking tot schrijfontwikkeling en of er behoefte voor aanvulling is.

Voor je ligt een enquête met betrekking tot vragen over schrijfontwikkeling. De enquête zal ongeveer 5-10 minuten in beslag nemen. Belangrijk is dat je de enquête invult zonder daarbij hulp van welke hulpbron(nen) dan ook. Het gaat om jouw mening. De enquête zal anoniem worden verwerkt, wel zou het fijn zijn als je de bouw aangeeft. **Wil je de enquête inleveren in mijn postvak voor 3 maart ?**

Alvast hartelijk dank voor de moeite, indien er voldoende vraag is naar de uitslag van de enquête zal ik deze graag op een vergadering toelichten.

Mocht je nog vragen of opmerkingen hebben dan mag je mij deze altijd mailen;

m.franken@dewaayer.org

Melanie Franken

Geef bij elke vraag de voor jou beste keuze aan, dus bij elke vraag slechts één vakje kleuren, mits anders aangegeven

Ik ben leerkracht in de:

onderbouw(1-2)/ middenbouw(3-4-5)/ bovenbouw(6-7-8) *doorhalen wat niet van toepassing is*

1. Wat is schrijfontwikkeling?

☐ schrijven hoeft niet ontwikkeld te worden, dit gaat vanzelf

☐ ontwikkelen van de schrijfvoorwaarden

☐ ontwikkelen van een eigen handschrift

☐ anders, namelijk.....

2. Aan welke voorwaarden moet een kind voldoen om te kunnen schrijven?

-in volgorde van belangrijk, 1 is meest belangrijk, 8 minst belangrijk-

☐ grove motoriek

☐ ruimtelijk inzicht

☐ fijne motoriek

☐ goede schrijfhouding

☐ vormwaarneming

☐ goede pengreep

☐ oog- handcoördinatie

☐ anders, namelijk.....

3. Wat is een goede schrijfhouding?

☐ twee voeten raken de grond, kind zit op de stoel, buik is niet tegen de tafel aan geklemd, hoofd mag niet ver voorover gebogen zijn, handen liggen op tafel. Een hand schrijft, de andere hand houdt het papier vast.

☐ twee voeten raken de grond, het kind zit met twee zitknobbels stevig op de stoel, buik is tegen de tafel aan geklemd, hoofd mag niet ver voorover gebogen zijn, handen liggen op tafel. Een hand schrijft de andere houdt het papier vast.

☐ twee voeten raken de grond, het kind zit met twee zitknobbels stevig op de stoel, buik is niet tegen

de tafel aan geklemd, hoofd mag niet ver voorover gebogen zijn, handen liggen op tafel een hand schrijft, de andere houdt het papier vast.

4. Hoe belangrijk vind je een goede schrijfhouding?

0 erg belangrijk

0 redelijk belangrijk

0 onbelangrijk

Ruimte voor toelichting:.....

.....

5. Waar zie je een goede pengreep?

0

0

0

0

6. Hoe belangrijk vind je een goede pengreep?

0 erg belangrijk

0 redelijk belangrijk

0 onbelangrijk

Ruimte voor toelichting:.....

.....

7. Hoe bevorder je een goede pengreep?

0 ik volg de methode

0 ik besteed elke les aandacht aan de zit- en schrijfhouding doormiddel van:.....

.....

0 anders namelijk.....
.....

8. Wordt er voldoende aandacht besteed aan het aanvankelijk/ voorbereidend schrijven op onze school?

0 ja

0 nee

0 geen idee

9. Hoe belangrijk vind je het dat er aandacht wordt besteed aan het aanvankelijk/ voorbereidend schrijven?

0 erg belangrijk

0 redelijk belangrijk

0 onbelangrijk

Ruimte voor toelichting:.....
.....

10.Hoe vind je de schrijfmethode die gebruikt wordt op onze school?

0 goed, want:.....

0 voldoende, want:.....

0 onvoldoende, want:.....

11.Vanaf welke groep moet er naar jouw mening worden begonnen met het aanleren van schrijffletters?

0 vanaf begin groep 3, want.....

0 vanaf halverwege groep 3, want.....

0 vanaf groep 4, want.....

0 anders, namelijk:.....

12. Vanaf welke groep moet er naar jouw mening worden begonnen met het schrijven met een pen?

0 vanaf begin groep 3, want.....

0 vanaf halverwege groep 3, want.....

0 vanaf groep 4, want.....

0 anders, namelijk:.....

13. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in groep 1-2 ?

0 wasco 0 geen idee

0 driekantig potlood 0 anders, namelijk.....

0 zeskantig potlood

14. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in groep 3 ?

0 driekantig potlood 0 vulpen

0 zeskantig potlood 0 stabilo-pen

0 stabilo-potlood 0 anders, namelijk.....

15. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in de groepen 4-6 ?

☐ vulpen

☐ rollerpen

☐ stabilo-pen

☐ leerlingen mogen zelf kiezen

☐ balpen

☐ anders, namelijk.....

16. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in de groepen 7-8 ?

☐ vulpen

☐ rollerpen

☐ stabilo-pen

☐ leerlingen mogen zelf kiezen

☐ balpen

☐ anders, namelijk.....

17. Welk soort schrijfprobleem is veel voorkomend in je groep.

☐ problemen in het schrift; onjuiste lettervorm, wisselend regelverloop, enz

☐ schrijfkrimp

☐ tempoproblemen

☐ onleesbaar handschrift

☐ anders, namelijk:.....

.....

18. Hoe ontstaat dit probleem naar jou idee?

☐ schrijfhouding is onjuist

☐ schrijfgereedschap

☐ penhouding is onjuist

☐ anders, namelijk:.....

☐ papierligging is onjuist

.....

☐ meubilair

19. Hoe handel je bij een kind dat geen goede pengreep heeft?

☐ ik geef het kind ander schrijfgereedschap

☐ ik geef het kind een stetro/ schrijfhulp

☐ ik analyseer het werk en de schrijfhouding van het kind

☐ ik probeer de leerling te helpen, maar weet hier onvoldoende van.

☐ anders, namelijk;

.....

20. Op welke van onderstaande plaatjes lijkt jouw pengreep het meeste?

☐

☐

☐

21. Ruimte voor opmerkingen:

.....

.....

.....

22. Ik ben geïnteresseerd in de uitkomst van deze enquête

☐ ja

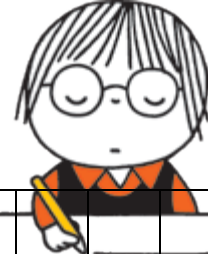
☐ nee

Bijlage 7

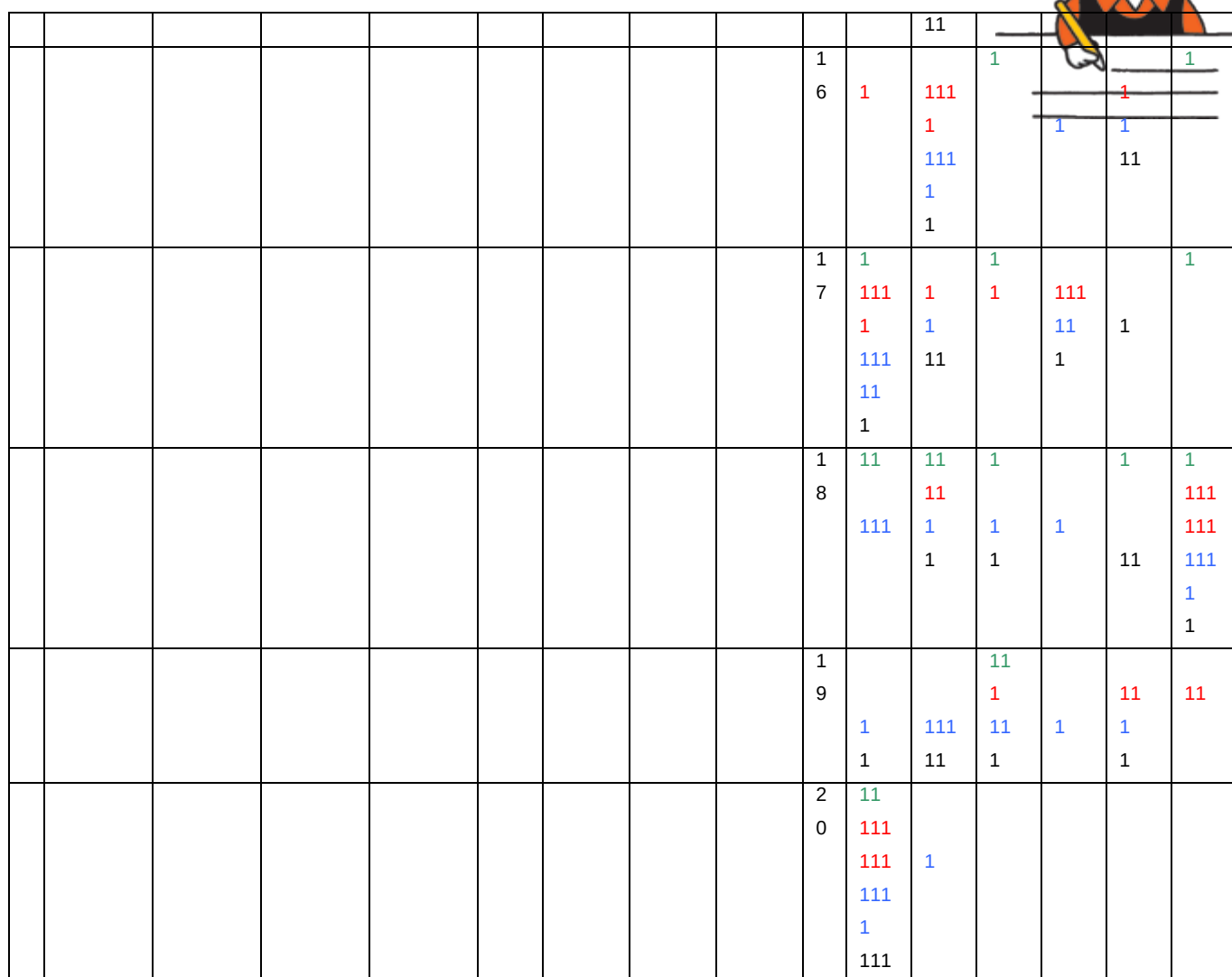

Kwantitatieve verwerking enquête

V r a a g / a n t w o o r d									V r a a g/ a n t w o o r d						
k e n n i s	1	2	3	4	5	6	7	8	m e n i n g	1	2	3	4	5	6
1		11 111 11	11 111 1 1	1 1											
2	111111 66- 77- 222- 4 55	222222 4- 55- 11 88- 33	5555 3333 444444- 22	333333- 1111 444 77- 5	444 444- 22- 5- 777 7 3- 11 6 5	66666 6 555 3- 777- 2 4	77777- 66666 5 1 33	1- 8888-							
3	1 11 11 1		1 1111 111 11												
									4	11 111 111 111	11 1				
5				11 111111											

	1	1	1	1111 111											
									6	11 11 11 11	111 111 1				
7	1 1	11 111 11	11 1 1												
									8	11 111	1 111	11 1			
									9	1 111 111 11 111	1 111				
									1 0	111 11 11 1	1 11 11	1 1 11	1		
									1 1	1 111 1 111 1	1 1 1	1 1	1		
									1 2		1 111 1 111 1 11	1 1 1	1 1 1		
									1 3	1 11 111	11 11 111 11	1 1	1	111	
									1 4	1 111 1	1 1 1	1 11 111 11		1 11 1	1
									1 5	1 1 1	11 11 111 11		1	1 1	

Groen= zonder groep

Bijlage 8

Overzicht verwerking enquête

Vraag/ antwoord									Vraag/ antwoord						
kennis	1	2	3	4	5	6	7	8	mening	1	2	3	4	5	6
1		1	2	2											
2	1111 11	2222 222	4444 44-	3333 33-	4444 44- 7777	6666 66 555	7777 7- 6666 6	8888-							
3	6		10												
									4	11	5				
5	1	1	1	15											
									6	8	7				
7	2	9	4												
									8	5	4	7			
									9	12	4				
									10	8	3	4	1		
									11	9	5	1	1		
									12		11	13	3		
									13	6	12	1	1	3	
									14	5	2	10		7	2
									15	3	14		1	2	
									16	1	9	1	1	4	1
									17	14	4	2	6	1	1
									18	5	8	3	1	3	12

									19	2	5	6	1	4	2
									20	15	1				

Bijlage 9

Kwalitatieve analyse enquête

Vraag 1. Wat is schrijfontwikkeling? -kennisvraag-

werd door onderbouw- en middenbouw vooral het: ontwikkelen van de schrijfvoorwaarden gekozen, dit is het juiste antwoord volgens de literatuur

Door overwegende midden- en bovenbouwleerkrachten wordt :ontwikkelen van een eigen handschrift gekozen.

Vraag 2. Aan welke voorwaarden moet een kind voldoen om te kunnen schrijven? - kennisvraag- Is er samenvattend de volgende keuze gemaakt:

1 grove motoriek	5 vormwaarneming
2 fijne motoriek	6 goede schrijfhouding
3 oog- handcoördinatie	7 goede pengreep
4 ruimtelijk inzicht	(8) lateralisatie

Vraag 3. Wat is een goede schrijfhouding? -kennisvraag-

Een aantal collega's kiest; twee voeten raken de grond, kind zit op de stoel, buik is niet tegen de tafel aan geklemd, hoofd mag niet ver voorover gebogen zijn, handen liggen op tafel. Een hand schrijft, de andere hand houdt het papier vast.

Maar het overgrote deel kiest; twee voeten raken de grond, het kind zit met twee zitknobbels stevig op de stoel, buik is niet tegen de tafel aan geklemd, hoofd mag niet ver voorover gebogen zijn, handen liggen op tafel een hand schrijft, de andere houdt het papier vast. , dit is volgens de literatuur de juiste keuze.'

Vraag 4. Hoe belangrijk vind je een goede schrijfhouding?- meningsvraag-

0 erg belangrijk- overwegend gekozen

0 redelijk belangrijk- een aantal collega's van midden-en bovenbouw

Vraag 5.Waar zie je een goede pengreep?

Deze foto is op een drietal collega's na gekozen.

Hier is de meest rijpe greep te zien

opmerkingen: zorgt voor ontspanning

Vraag 6. Hoe belangrijk vind je een goede pengreep?- meningsvraag-

8 collega's kiezen; erg belangrijk

7 kiezen; redelijk belangrijk

opmerkingen: *ik let er wel op, ik corrigeer vooral kinderen met een mindere schrijfmotoriek wel belangrijk, maar ik ken genoeg mensen met een foute pengreep die erg mooi schrijven. Bij oudere kinderen is een verkeerde pengeep bijna niet meer af te leren.*

Vraag 7. Hoe bevorder je een goede pengreep?-kennisvraag-

2x ik volg de methode

9x ik besteed elke les aandacht aan de zit- en schrijfhouding doormiddel van: *vertellen waar de kinderen op moeten letten en gebruik van digibord/ afgesproken regels/ oefening uit de methode/ vaste volgorde van aannemen schrijfhouding, pengreep, enz/*

4x anders namelijk *als de pengreep niet goed is verbeter ik deze/ loop rond en corrigeer waar nodig is/ redelijk vaak observeren en aanwijzingen geven / ik let er geregeld op, niet elke les/ de verkeerd (aangeleerde) greep in de bovenbouw nog veranderen is vrijwel onmogelijk*

Vraag 8. Wordt er voldoende aandacht besteed aan het aanvankelijk/ voorbereidend schrijven op onze school? –meningsvraag-

5x ja

4x nee

7x geen idee, *zal per leerkracht verschillend zijn. Geen aandacht voor schrijven tijdens vergaderingen.*

Vraag 9. Hoe belangrijk vind je het dat er aandacht wordt besteed aan het aanvankelijk/ voorbereidend schrijven?- meningsvraag-

12x erg belangrijk

4 x redelijk belangrijk

opmerkingen; *eerst grove dan fijne motoriek/ met name voor kinderen met een zwakke fijne motoriek*

Vraag 10.Hoe vind je de schrijfmethode die gebruikt wordt op onze school?-meningsvraag-

8x goed, want:*loopt goed over per jaargroep qua ontwikkeling/ er is in de bovenbouw aandacht voor vlot en netjes schrijven/ opbouw is goed, voldoende herhaling/ geeft duidelijke instructie en sluit goed aan bij de leesmethode/ sluit aan bij vll*

3x voldoende, want: *weinig oefenstof voor bovenbouw/ doel is duidelijk/ niet voldoende in verdiept om kritisch te kunnen zijn/*

4x onvoldoende, want: *er is geen methode of wordt niet gebruikt/ verouderde methodes in de kleutergroep/ collega's geven zelf aan dat het beter kan*

1x anders; *afhankelijk van wat de leerkracht ermee doet*

Vraag 11.Vanaf welke groep moet er naar jouw mening worden begonnen met het aanleren van schrijffletters?- meningsvraag-

9x vanaf begin groep 3, want: *als je eerst start met blokletters moeten de kinderen halverwege overschakelen op schrijffletters/verwarring voorkomen/ gelijk met aanbieding leesletters/ met methode mee/ letters worden zo goed onthouden/ dat geeft de methode aan*

5x vanaf halverwege groep 3, want: *eerst leesletters beheersen/eerst goede pengreep / en houding aanleren/ anders bied je schrijffletters aan die ze nog niet als leesletter kennen/ ze moeten eerst kunnen lezen/ dan zijn de kinderen eraan toe*

1x vanaf groep 4, want: *is de motoriek voldoende ontwikkeld*

1x anders, namelijk: *het beste zou zijn dat er naar individuele kinderen wordt gekeken, wanneer een kind eraan toe is.*

Vraag 13. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in groep 1-2 ? -meningsvraag-

6x wasco

1x geen idee

12x driekantig potlood

3x anders, namelijk *potloden met*

1x zeskantig potlood

*stetro/ alles van grof naar fijn/
verschillende materialen voor
verschillende niveau's.*

Vraag 14. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in groep 3 ? -meningsvraag-

5x driekantig potlood

0 vulpen

2x zeskantig potlood

7x stabilo-pen

10x stabilo-potlood

*2x anders, namelijk eerst driekantig, bij
goede greep zeskantig/ eerst driekantig,
dan stabilo*

Vraag 15. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in de groepen 4-6 ? -meningsvraag-

3x vulpen

1x rollerpen

14x stabilo-pen

2x leerlingen mogen zelf kiezen

0 balpen

0 anders,
namelijk.....

Vraag 16. Waar gaat je voorkeur naar uit als schrijfgereedschap voor de leerlingen in de groepen 7-8 ? -meningsvraag-

1x vulpen

1x rollerpen

9x stabilo-pen

4x leerlingen mogen zelf kiezen

1x balpen

1x anders, goed schrijfgereedschap

Vraag 17. Welk soort schrijfprobleem is veel voorkomend in je groep. -meningsvraag-

14x problemen in het schrift; onjuiste lettervorm, wisselend regelverloop, enz

4x schrijfkrimp

2x tempoproblemen

6x onleesbaar handschrift

1x anders, namelijk: *te weinig aandacht voor leesbaar schrift, goede lay-out, e.d, leerlingen schrijven gehaast, slordig, kennen afspraken niet over werken in schriften./ kleutergroep*

Vraag 18. Hoe ontstaat dit probleem naar jou idee? -meningsvraag-

5x schrijfhouding is onjuist

3x schrijfgereedschap

6x penhouding is onjuist

12x anders, namelijk: *minder*

3x papierligging is onjuist

aandacht bij leerlingen voor een

1x meubilair

keurig handschrift./ Motoriek hapert/nvt in kleutergroep

aandacht verslapt/ zwakke motoriek, motivatieprobleem, tempoprobleem/ hoog tempo, ontwikkelen eigen handschrift/ veel tijd nodig om aan te leren/ e snel willen werken/ oog-handcoördinatie en fijne motoriek

Vraag 19. Hoe handel je bij een kind dat geen goede pengreep heeft? -meningsvraag-

2x ik geef het kind ander schrijfgereedschap

5x ik geef het kind een stetro/ schrijfhulp

6x ik analyseer het werk en de schrijfhouding van het kind, *en bied hulp*

1x ik probeer de leerling te helpen, maar weet hier onvoldoende van.

4x anders, namelijk; *bied andere greep aan./ aanwijzingen geven/ in de bovenbouw niet meer veranderen/ aanwijzingen tijdens het schrijven geven / nvt in kleutergroep*

Vraag 20. Op welke van onderstaande plaatjes lijkt jouw pengreep het meeste? -meningsvraag-

1x

0x

15x

Vraag 21. Ruimte voor opmerkingen:

Dit speelt meer in de onder- en middenbouw. Vanaf groep 6/7 gaan ze hun eigen handschrift ontwikkelen en gebruiken.

Laat de uitkomst van deze enquête terugkomen in een personeels- of bouwvergadering

Ik zou graag meer verschillende schrijfmateriaal zien in de onderbouw. Dan kunnen we de kinderen materiaal aanbieden dat ze nodig hebben en aansluit bij hun ontwikkeling.

Bijlage 10

Observaties behandelingen Ceasartherapeut

Sessie 1: S. , jongen, groep 3

Fijne motoriek oefeningen;

- tolletjes in een hoepel op tafel laten draaien
- arceeroefening, stichting schriftontwikkeling

Tolletjes: 1.grof, met twee handen laten draaien
2. fijner, tussen duim en wijsvinger, pink omhoog
3. symmetrisch, twee tolletjes tegelijk draaien tussen duim en wijsvinger.

N.B. belangrijk bij S. is het om veel symmetrische oefeningen te doen, twee handen tegelijk. Ellebogen mogen niet steunen op de tafel, maar zijn in de lucht. Om ervoor te zorgen dat S. minder steun zoekt, zit hij op een wiebelkussen.

Arceeroefening: kleuren in rondjes, zoals de letter o, hierdoor laat je het kind vanuit de vingers werken en kan het niet zoals bij streepjes vanuit de pols werken. Laat het kind dit met gelpennen doen, deze hebben weinig druk nodig om kleur te krijgen.

Pengreep: met het ei, het ei mag niet breken, dan krijg je een vieze kliederboel.(open webspace)

Sessie 2: T. , jongen, groep 5, 10 jaar.

Intake onderzoek fijne en grove motoriek.

T. geeft aan dat hij slordig kan schrijven en dat na het schrijven vaak zijn wijsvinger pijn doet.

T. moet allereerst een aantal fijn motorische opdrachten uitvoeren, zoals het zetten van streepjes in hokjes binnen één minuut met zijn voorkeurshand, daarna moet hij een rij met zijn andere hand doen. Vervolgens krijgt hij een oefening waarbij hij met zijn potlood een parcours af moet leggen, ditzelfde ook met de niet voorkeurshand. Daarna krijg hij een opdracht met insteekmozaïek, hierbij wordt het ruimtelijk inzicht en de pincetgreep getest. Hij moet eerst twee rijtjes afmaken, daarna moet hij een figuur namaken. Tenslotte moet hij met luciferhoutjes een toren bouwen.

Vervolgens doet Joyce enkele evenwichtsoefeningen met T. waarbij zijn spiertonus wordt getest. T. heeft duidelijk een lagere spiertonus, met name in de nekspieren.

Tenslotte laat Joyce hem enkele symmetrische en niet symmetrische oefeningen nadoen, bijvoorbeeld met je linkerhand je rechterschouder aantikken.

Joyce geeft na afloop aan met hem vooral aan de basisvoorwaarden te gaan werken, door omroloefeningen, tijgeren, etc.

Sessie 3: K. , jongen, groep 2

K. is al vaker bij Joyce geweest en zit ook in mijn groep.

Joyce begint met een oefening waarbij de elleboog van K. gerekt wordt. Daarna laat ze hem op een pindabal pittenzakjes pakken en vervolgens in de bak gooien.

Tip; doe in je gymles een estafette waarbij je kinderen laat tijgeren, een pittenzak laat halen, in de bak gooien en het volgende kind mag vertrekken.

Daarna krijgt K. een sensomotorische oefening, waarbij hij zit op de pindabal, zijn voeten worden verzwaard en hij mag bellenblazen. Hierbij moet hij de spieren goed aanspannen en krijg je de juiste zit.